

342.
5.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.

SZERKESZTİK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

V.

AZ ERDÉLYI NÉMET NYELVJÁRÁS-
TANULMÁNYOZÁS MAI ÁLLÁSA.

IRTA

DR. HUSS RICHARD

EGYET. M. TANAR.

BUDAPEST.

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1913.

Ára 2 K.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.

V.

AZ ERDÉLYI NÉMET NYELVJÁRÁS- TANULMÁNYOZÁS MAI ÁLLÁSA.

IRTA

DR. HUSS RICHARD

EGYET. M. TANÁR.

BUDAPEST.

PFEIFER FERDINÁND KÖNYVKERESKEDÉSE

1913.

Ára 2 K.

168121

MATHEMATIKAI TUDOMÁNYOK TÁRSASÁGÁNAK

ELNÖKE: DR. GYÖRGI MÁTYÁS

MATHEMATIKAI TUDOMÁNYOK TÁRSASÁGÁNAK

ELNÖKE: DR. GYÖRGI MÁTYÁS

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

DR. GYÖRGI MÁTYÁS

ELNÖK

Tartalom.

	Oldal
I. Az őshaza kérdésében folyt vita	5
II. A fajkeveredés a moselfrank-luxemburg-ripuari nyelvterületen és a tájszóláskeveredés Erdélyben	17
III. Az őshaza megállapítása és az erdélyi tájszólások elhelyezése az őshazában	21
IV. Nyelvjárási térkép az erdélyi német tájszólások moselfrank-luxemburg-ripuari őshazájáról	34
V. A moselfrank-luxemburg-ripuari terület nyelvjárási határvonalai „Wredes Berichte über Wenkers Sprachatlas“ alapján	37

I. Az őshaza kérdésében folyt vita.

Midőn az erdélyi német nyelv kutatás mai állásáról akarok hű képet nyújtani és saját álláspontomat kifejteni, legcélszerűbbnek tartom, ha a Scheiner-Kisch-féle vitából indulok ki, mely ezekben a vezérszavakban csúcsosodott ki: *moselfrank* és *ripuari*.

Az erdélyi honismertető egylet¹⁾ megbízásából az 1905. év nyarán Scheiner András és Schullerus Adolf tanulmányutat tettek a *moselfrk.* vidékre és Luxemburgba. Ennek a kutatásnak az eredményét olvasta fel Scheiner az erdélyi honismertető egyletnek azon évi augusztus 25-én tartott közgyűlésén, amely nap a vita kiinduló pontjául tekinthető.

Marienburg²⁾ óta (1845) már tudták, hogy az erdélyi szász nyelv egy nyugati középfrank tájszólás. Minthogy azonban Marienburg a délerdélyi szász nyelvből indult ki, a palatalizáció és gutturalizáció (= velarizáció) következtében (p. *zel't*, *zek't*: *rip. zek*; *wēñ*, *wēr*: *rip. weŋ*) a főszűlyt a ripuari tájszólásra helyezte. Mindazonáltal a területet mégis pontosan meghatározta Elberfeld, Krefeld, Aachen, Trier, Koblenz városok, továbbá a „Westerwald“ és a „Siebengebirge“ által. A *mslfrk.* tájszólást beleszámírtja, azonban kizárja a luxemburgit. Ez az erdélyi szász nyelvre nézve oly fontos „*dat wasser*“ terület.

Ezzel szemben Kisch Gusztáv az észak-erdélyi nyelvjárásból kiindulva alapvető értekezésében „*Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen*“ (PBB. XVII., 347—411) a főszűlyt a *mslfrk.* nyelvjárásra helyezi s ugyanekkor először vonja bele a kutatásba a luxemburgi tájnyelvet is és utal világosan a besztercei tájszólással a luxemburgira, illetőleg a Sauer-tájszólásra.³⁾

¹⁾ Verein für siebenbürgische Landeskunde.

²⁾ a) Über das Verhältnis der siebenbürgisch-sächsischen Sprache zu den niedersächsischen und niederrheinischen Dialekten. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. A. F. III, 45—70 (1845). — b) Über einige Eigentümlichkeiten der siebenbürgisch-sächsischen Mundart. Trauschenfels, Magazin für Geschichte, Literatur etc. N. F. II, 39—60 (1860).

³⁾ Megjegyzem, hogy már 30 évvel ezelő't Marienburg is rámutatott ugyan-ezen ismertető jelekre, t. i. a dél-erdélyire nézve oly fontos jésítések és gutturalizációk

Csak midőn Scheiner következő értekezésében: „Wredes Berichte über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reiches und unsere Dialektforschung“¹⁾ megkísérelte szintén a dél-erdélyi tájszólásokat a mslfrk.-on belül elhelyezni, akkor közeledett Kisch is összehasonlító szótárának²⁾ bevezetésében ezen állásponthoz, de azzal a megszorítással, hogy a délerdélyi tájszólásokat csak a besztercei kivándorlási területtől éjszakra fekvő vidéken lehet elhelyezni.³⁾

Annál inkább kell most már csodálkoznunk, hogy Scheiner és Schullerus, miután a mslfrk. lux-i tájszólásokat a helyszínen tanulmányozták, a mslfrk. álláspontot elejtik és csakis a lux-i álláspontra helyezkednek.

Scheiner megteszi ezt legelőször a fent említett utazási jelentésében, Schullerus az ujonnan megjelenő erdélyi szász szótár⁴⁾ bevezetésében, miáltal nem csekély zavart okoznak az eddig elért eredményekben:

Mert először is a ripuari és mslfrk. helységnevek teljességgel ellentmondanak ennek a feltevésnek,

Másodszor lehetetlen az összes dél-erdélyi községeket a területileg végtelen kicsiny Ösling nevű tartományban elhelyezni, még hogyha a nyugati Eifelt hozzá vesszük is. Ép azért nyelvtörténetileg meg kell vizsgálnunk, hogy ez a terület a kivándorlás idejében nem

hiánya alapján a nyugat felé levő középfrank tájszólásokkal való rokonságra. Ez azonban Kisch előtt ismeretlen maradt. Abban is megegyezik Kisch Marienburggal, hogy a ripuari területet nyitva hagyja a délerdélyi tájszólások számára. [Scheiner A.: Die Mundart der Siebenbürger Sachsen. Kirchhoff, Beiträge zur Siedelungs- und Volkskunde der Siebenbürger Sachsen 1895, 129, 130 l.]

¹⁾ Archiv für siebenbürgische Landeskunde. 1898, p. 75—108.

²⁾ Dr. Gustav Kisch: Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürgischen) und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart etc. . . (Forschungen zur Volkskunde der Deutschen in Siebenbürgen herausgegeben von A. Schullerus) 1905.

³⁾ Bevezetés p. 6.

⁴⁾ p. XXXIV—XXXV: „Die hiezulande gefundenen feineren Schattierungen der Mundarten entsprechen nun so auffallend ähnlichen Übergängen und Unterschieden der Einzelmundarten der Mosel und des Niederrheins, dass man sich des Gedankens nicht nur allgemein der Herkunft der Siebenbürger Sachsen aus jenen Gegenden, sondern geradezu der Lokalisierung einzelner siebenbürgischer Mundarten in bestimmten Gegenden der Stammheimat nicht entschlagen kann. Ihrem ganzen Gepräge nach weisen so die nordsiebenbürgischen Mundarten auf die Täler der Sauer und der Mosel im südlicheren Luxemburg, während die südsiebenbürgischen Mundarten ins Ösling und in die Westeifel hinaufrecken, und die j-Gemeinden ihre nächstverwandten Mundarten an der j/g-Grenze bei Prüm finden.“

nyúlt-e messze át a ripuari területbe és hogy nem kell-e még a ripuarit is bevonni a kutatás körébe.

Harmadszor az erdélyi nyelvjárások általános luxemburgi jelle-
gének ellentmond a lux-i *op* (ujfn „auf“). Lehetetlen, hogy ez az
„*op*“ az erdélyi nyelvjárásokban általában elenyészett volna, a mikor
sok más ismertető jel megmaradt, amely inkább elenyészhetett volna.¹⁾

Scheiner azonban 1910-ben csodálatosképpen az „*op/of*“ dacára
„Moselfränkisch und Siebenbürgisch-Sächsisch“ című
értekezésében még ugyanazon állásponton van mint 1905-ben.²⁾

1) Még egy keletközépnémetországi költőzködő úton, vagy itteni huzamosabb
tartózkodásban, a melyet Scheiner Meitzen („Zur Agrargeschichte Ungarns und
Siebenbürgens“; Kbl. des Vereins für siebenb. Landesk. XIX, 133 ff.) állítása alapján
minden kritika nélkül elfogad, a bevándorló lux-i frankok ezt az értékes emléket
sem veszthették el oly nyomtalanul. „Mert, hogyha számos keletközépnémet
honol is Erdélyben“, mondja Bremer (Kbl. XXVIII, 132, 135), „ezek nyelvileg
asszimilálódtak. És mit tudunk nyelvileg az 1200-beli keletközépnémetről? Hisz
ez ekkor még nem volt tájszólás, hanem beszéltek thuringiaiul, keletfrankul stb.“
(l. alább).

2) Scheiner az *n*-szóvégi hangtörvényt (Auslautgesetz) emeli ki, amely
a beszercei nyelvjárást a délerdélyi-től elválasztja. Már ez is nagyon pontat-
lanul van meghatározva, mert nem tudjuk, hogy melyik *n*-ről van szó: a főnévi
igenév *n*-jéről, vagy a multidejű melléknévi igenév *n*-jéről, a jelenidő egyes vagy
többes számú első személyének *n*-jéről, vagy a főnévi és melléknévi többes-
szám *n*-jéről, vagy pedig a többesszámú dativus *n*-ragjáról? A főnévi ige-
névnek már ki kell válnia, mert itt a déli nyelvjárásban is *n* van, szintugy
a mslfrk- és lux-i-nyelvjárásokban. Kivételt itt csak a ripuari nyelvjárás képezne,
amennyiben a felsorolt esetek mindegyikében *-a* (és nem *-an*) ragja van: *šterava*,
jejaña, *iç duza* ich tauge, *mîr konā* wir können, *berā* Bären, *rävā* Raben, *goldā*
golden, *met dē ferāra* mit den Fingern stb. (Ferd. Münch, Gramm. der ripuar.
fränk. Mundart, Bonn 1904, p. 5, 66, 132, 153, stb.). Itt csak ezek az egytagú
igék: *dōn*, *jōn*, *štōn*, *xēn*, *hān* tun, gehn, stehn, sein, haben tesznek kivételt.

Ezen pontatlan *n*-szóvégi hangtörvénye alapján Scheiner most már meg-
kisérel Luxemburgon belül a beszercei és délerdélyi nyelvjárásokra nézve szét-
választó vonalat felállítani, miután a délerdélyinek őshazáját Luxemburgon kívül
nem találhatta fel (Kbl. XXXIII, 128). Eközben érvényesülni látja a délerdélyi
szóvégi hangtörvényt, az *-n* kivesését, kivéve *d*, *t*, *h*, magánhangzó és szünet
előtt a következő tájszólásokban: Mertert, Wallendorf, Vianden, Stolzenburg,
Dasburg, Dahlen, Uffingen, Merkholtz, Wiltz, Diekirch, Bekerich, Grevenmacher,
Niederanwen, Röser, Schengen, Oberkontz (Kbl. XXIII, 129).

Eszerint tehát a mondatban, az összefüggő beszédben előforduló
szóvégi *-n*-ről volna szó. De itt, amint Kisch — Scheiner-rel szemben — hang-
súlyozza: a beszercei elenyészett *-n* is újra előbukkan, még pedig szintén *d*, *t*, *h*,
magánhangzó és szünet előtt: pl. *xōn-iç* sage ich, *dān-iç* tue ich, *xā hun-at* sie
haben es, *kli*: *klin(t)er*, klein: kleiner, *Rē* Regen; *Rēntxi* dem., *špō*: *spēntxi* Span,
Späunchen; *xā hun dāt* sie haben das, *xā kun hiar* sie kommen her. Annak

Ha ő, de különösen Schullerus abban, hogy Luxemburgot egymagában tételezték fel kivándorló területül, azzal vezettették félre

bizonyoságául, hogy nem inorganicus *n*-ről van itt szó, Kisch ezeket a parancsoló módokat hozza fel: *dā-at, zō-at*, tue es, sag es, hol *n* soha sem fordul elő.

Kisch másodlagosnak tartja a besztercei *n*-elté ő viselkedését. E mellett szólnak szerinte a kettős alakok Passbusch-ban: *tsaam-tsaam* Zangen, *hwaxn-hwaxn* Hasen, *šwemman-šwamm* schwimmen, *wierfn-wierfē* werfen stb. Besztercei *bān* baun, *trān* traun és ezekkel szemben a szász-régeni *bā, trā* (Passbusch „*māi brāder*“, de „*māin xaster, xāin zan*“, de „*xāi hant*“) ily ismertető jelekül tűnnek fel előtte. Én nem merném ezt oly határozottan állítani. Szerintem ezen kettős alakok világosan tájnyelvi keveredésre utalnak, még pedig mslfrk-ripuarira. Mert éppen a szóvégi hangtörvényeknél kell szigorúbban eljárni. Megdönthetetlen eredményeket szolgáltatnak és rendkívüli szívóssággal tartják magukat: *-ā/-an*, amelyek nem kevésbé fontosak mint *dorp/dorf* az erdélyi szász nyelvben.

Hamis nyomon jár tehát ép-úgy Kisch mint Scheiner. Két merőben ellentétes álláspontot foglalnak el. Míg Scheiner ezen hangtörvény sikeres voltáról meg van győződve, addig Kisch épenséggel tagadja és erősen hangsúlyozza: hogy ezzel tovább nem haladunk az erdélyi német tájszólásoknak a moselfrank nyelvterületen való általános elhelyezésénél: „Nösnerland“ (= Besztercei vidék) inkább délfelé s „Niederland“ (délerdélyi *tsx*) inkább észak felé.

Se Scheiner-nek, se Kisch-nek nem lehet igaza. Mind a ketten nem nézték meg e tekintetben Wrede jelentéseit Wenker térképéről.

Ebből kiviláglik, hogy szó se lehet egy dél-északi elrendezésről, mert ép úgy a moselfrk. vidéken vannak *-ā*-területek a túlnyomó *-an*-nel szemben, mint ahogy vannak a ripuari vidéken *-an*-területek az itt túlnyomó *-ā*-vel szemben. S Wrede egész pontosan meghatározza: *-n* szóvégi hangzó a főnévi igenévben, a múlt idejű melléknévi igenévben, a jelen idő egyes és többes szám első személyben stb. Hogyha tehát az erdélyi szász nyelv őshazájában félig-meddig rendezett viszonyok vannak és a feltételek mindenütt dogmatica ugyanazok, az erdélyi feltételek összevisszasága csakis erdélyi *-an* és *-ā* tájnyelvek keveredésén alapulhat, amint ez a mslfrk-ripuari nyelvjárási térképből egészen világosan kivehető.

Még csak azt akarnám kimutatni, hogy Scheiner-nek lux-i megfigyeléseiben egyáltalán nincs igaza. Szerencsére előttünk van az ehhez szükséges Frühm Tamás: „Vergleichende Flexionslehre der Jaader und Moselfränkischen Mundart“ (Tübingen 1907) című értekezése.

Az igék összes főnévi igenevei mind a hat Ablautsoron át *-an*-re végződnek. Szintúgy a múltidő melléknévi igeneveinek legtöbbje:

I. Ablautsor, *i, ī-ai-i-i*:

Ruweri, Sauer, kel- és dél-lux-i:	<i>snīdan</i> : <i>šnaedn-gāsnīdn</i> <i>triban</i> : <i>draevān-gādrīvān</i>
De kelluxi és moselvölgy:	<i>slīfan</i> : <i>šlaefn-gāslaf</i> <i>grīfan</i> : <i>graefn-gāgraf</i> .

II. Ablautsor, *io, iu-ou-u-o*:

Kelluxi (Mertert) ruweri:	<i>fliogan</i> : <i>fleīan-gāstuzān</i> <i>liogan</i> : <i>leīan-gāstuzān</i>
De ruw. mslv. sau, kellux.:	<i>friosan</i> : <i>frieān-gāfrūsār</i> <i>kriohhan</i> : <i>krieīān-gākroxx</i> .

magukat, hogy Luxemburg északi részében, Öslingben (Canton, Wiltz, Clerf, Vianden) ugyanazok a velarizációk vannak meg, mint

III. Ablautsor, *ē, i-a-u-u, o*:

Ruw. sau. kellux.: spinnan: *špenən-gəšpon*
giwinnan: *gəven-gəvon*

De twingan: *tsvenən-gatsvonan*

Ez az Ablautsor a jáadi tájszólásban is gyakran felmutatja az *-n*- kivesését.

IV. Ablautsor, *ē, i-a-ā-o*:

északlux.: bifēlhan: *bəfələ-bəfələn*
stēlan: *štələn-gəštələn*

kellux.: bəfeln-bəfoln

De šteln-gəštol.

V. Ablautsor, *ē, i-a-ā-ē*:

Kellux.: firgēzzan: *fərgēsən-fərgēs*
frēzzan: *fresən-gəfres*

déllux. (Wallendorf): ligger: *laən-gələ.*

VI. Ablautsor, *a-ō-ō-a*:

Kellux.: wahsan: *wəsn-gəwəs*
ladan: *ludn-gəludn.*

Már ebből látható, hogy a lux-i tájszólásban is megvan mind a két ismeretjel egymás mellett.

Ugyanazt mutatják a számnevek is: *dractsen* (kellux., moselv.), *fə(r)tsen* (ruw. sau.) stbb; még a mutató névmások is: *den, dn, dīn* den, diesen (ruw. sauer, kellux., déllux.). A *blanen* (blauen) hajlítási alakról Frühm (29 l.) azt mondja: hogy magánhangzók és *d, t, ts, h* mássalhangzók előtt használják, máshol pedig *blanē* (l. Hoffmann, Die Mundart von Oberham-Rheinprovinz 15 §). A többesszámban *-n* szintén megmarad: kellux., északlux., déllux.: *mentšn, hentšn* (*hentsche*); ruw., déleifl., kellux., déllux.: *ūasn* Ochsen stbb. Sőt a kicsinyítő képző is: *-əlχən* (< *-il[chin]*) a lux-i-ban úgyszólván általában *-n*-re végződik: déllux., kellux. *beixəltχən* Büchlein, *lēxəltχən* Löchlein, *tsenəltχən* Zünglein, míg például a jádi tájszólás csak *-əltχə* alakban mutatja ezt a jelenséget. (Frühm, 26–28 l.). A besztercei (északerdélyi) tájszólásban pl. szintén *mēlxi* (*mēlxiə*) szemben a mslfrk. *mētχən* és délerdélyi *mētšən*-nel.

Tehát az *-n* szóvégi hangtörvény, amelynek segítségével Scheiner a délerdélyit egymagában a Lux-ihoz akarta csatolni, mint elválasztó kritérium feltételül eszik, mivel az *n*-szóvégi hangtörvény a lux-i tájszólásban nincsen végrehajtva és a mai kutatások szerint ott ennek alapján elválasztó határokat nem lehet találni. Sokkal világosabbak az elválasztó határok a mslfrk. és ripuari tájnyelvben, amint a nyelvi térkép is mutatja. De csak végső esetben, minden más hangbeli ismertető jel és elválasztó vonal után jöhetnek szóba.

Ezen fejtegetések alapján a ripuari vidék is számításba jöhet a délerdélyi nyelvjárások eredetének megállapításánál.

Ez ellen azonban azt az ellenvetést tehetnők, mintha ezen fejtegetéseknek az volna a céljuk, hogy a dél-erdélyieket Luxemburgból kiküszöböljék és ezt az

a dél-erdélyiben, míg a délkelet (Echternach-Trier) világosan besztercei alakokat mutat, úgy erre csak ezt lehet felelni:

Tévedés volt eddig, Luxemburgot mint egységes nyelvterületet felfogni, t. i. a politikai fogalom helyébe a nyelvit tenni.

Ösling vidéke velarizációival ép úgy a ripuarihoz csatlakozik, mint z Eifel, az északi mslfrk. vidéke. Másrészt Luxemburg déli és délkeleti része határozottan a moselfrkhöz tartozik.

Ebben rejlik a nehézség, mely az egész vitát létrehozta. És ebből most már világosan megmagyarázódik, hogy miért áll Luxemburgban is a félig ripuari, félig moselfrk. *n*-szóvégi hangtörvény. Ez egymagában bizonyítja, hogy már Luxemburgban voltak erős tájnyelvi keveredések, míg a többi hangjelenségek észrevétlenül elmosódtak. Így megy át az egyik tájnyelv a másikba szinte észrevétlenül, Német-Lotharingiától kezdve egészen Német-Belgiumig, illetőleg a Havas-Eifel-(Schnee-Eifel)-ig: Moselv.: *dūt* Tod, Sauerv. *dutt*, Urv. *dukt*. Hasonlóképpen Erdélyben: beszt. *mei* mein, szász-rég. *men*, délerdélyi *meñ*, *men*, ahol Szász-Régen világosan mint északdéli tájnyelvkveredék áll előttünk.

Úgy látszik tehát, mintha a Mslfrktól (Német Lotharingiától bezárólag) Luxemburgon át (Német Belgiumot bezárólag) ¹⁾ a fejlődés köre minden nehézség nélkül befejeződne, még pedig úgy, hogy ugyanazon tájnyelvek, amelyeket az egyik ismertető jel szétválaszt, rögtön a másik által összekapcsoltnak. Így pl. a lux-i *freidi* és *fregde* Freitag, *laut* és *lokt* laut, *wei(n)* és *wéa* Luxemburgban szétválasztó elem az egész *dat-wasser*-területre és feltétlenül szétválasztja a moselfrankot a ripuaritól; de *dūt* és *dutt* (amely a következő *duť*, *duťt* fokra mutat rá) és *dukt* újra helyre állítják az összekötő kapcsolatot.

Ez tehát az oka annak, hogy miért kell az erdélyi szász nyelvészetben a tájnyelvi keveredés és a fejlődés mozzanatát feltétlenül szem előtt tartanunk.

Előbb azonban tudnunk kell, hogy mit értsünk moselfrank és ripuari tájnyelv alatt. Ezen vezérszó alatt felelt 1905. no-

országocskát egyedül a beszterceiek számára vegyék igénybe, egy oly ellenvetés, mely ellen már Kisch is védekezett. (Kbl. XXVIII, 131.) Sőt ellenkezőleg, délerdélyi tájszólások ép úgy lehetnek luxi-ak, mint északerdélyiek és a beszterceiek. De már a lux-i „*op*“ miatt egymagában kötjük magunkat ahhoz, hogy a mslfrk. vidék a délerdélyi tájnyelvektől el ne zárassék. Ép oly kevéssé történhetik ez a ripuari nyelvterülettel, mivel csak most akarjuk kimutatni az elválasztó elemeket a mslfrk. és rip. tájnyelv között egyfelől és a dél- és északerdélyi tájnyelvek közt másfelől, abból a célból, hogy meghatározhassuk a területet.

vemberében Kisch¹⁾ Scheiner támadásaira, melyek ugyanazon év októberében „Gemeinsächsisch und Nösnisch“²⁾ címen jelentek meg.

A moselfrankban és erdélyi szászban hangsúlyos szótagban a szóközépi germ media a kettőztetés által (*bb*, *gg*, *dd*) tenuissá válik [*p(p)*, *k(k)*, *t(t)*], a ripuariban azonban nem.

1. germ. ribbe: rip. *rebbə* > mslfrk. és erdélyi szász *reppən* Rippen.

2. germ. brügge: rip. *brögge* > mslfrk. és erd. sz. *brecken* Brücken.

3. germ. middel: rip. *meddəl* > mslfrk. és erd. sz. *mettəl* (ófrank. már is *mittul*).³⁾

E szerint tehát a rip. tájnyelv a mai hangviszonyok alapján az erdélyi nyelvjárás számára egyáltalán nem jön tekintetbe. Az erdélyi szász nyelv őshazájának északi határvonala tehát az Eifel-hegység gerincének hosszában volna megjelölendő.

Sokkal világosabban kapcsolják ki azonban tökéletesen az *rp/rf* és *lp/lf*-vonalak a rip. területet.⁴⁾

¹⁾ Kisch: Kbl. Verein für siebenbürgische Landesk. XXVIII. 121—125 l.

²⁾ Scheiner: Kbl. Verein für siebenbürgische Landesk. XXVIII. 137—141 l.

³⁾ Kisch: Kbl. Verein für siebenbürgische Landesk. XXVIII. 121—125 l.

⁴⁾ De óvatosaknak kell lennünk ítéletünkben, mivel az erdélyi nyelvben alább még határozottan ripuari ismertető jelekkel lesz dolgunk.

T. i. már az ófrankban észlelhetjük a IX-dik századig a kettőztetett mediának tenuissá való válását. Azonban a keménnyé vált *b* helyett többnyire kettős *bb*-t írnak: pl. Otfrid és Tatian. Sőt a Wien-Mainzi oklevelekben (II, 21, 60) még mint véghangzó is előfordul a „b“: scubfuorundun (Frank J.: Altfränk. Gramm. 1910, § 60).

Szintúgy használják a keménnyé vált *g* helyett hol a kettős *gg*-t, hoi a *cc*, *kk*, *ck*-t, de gyakran ezt is *cg*, *gk*-nak írják. Ezeket az írásmódokat találjuk a felnémettől (Braune, Althochd. Gramm. 149 §. 7) az ószász középalmémet, középalmémetalföldi és angol-szászig. Csak még a Würzburgi határleírásokban találunk egy *luggi* (Frank, Gr. 108 §) alakot is.

Csak a keménnyé vált *d*-nél az írásmód rendszerint *tt*, ritkán *td*. (Schatz, Altbair. Gr. 71 §). Ez most már annyiban fontos, amennyiben megtudjuk, hogy legalább az írásmódban egyformán bántak el a kettőztetett mediákkal a korai középkorban, kezdve déltől egészen fel északig.

Csak az óbajor (aleman) képez kivételt azáltal, hogy az egyszerű *g*-vel is úgy bánt, mint kettőztetett tenuissal: *licce ant sie liegen* és *luckin lügnersch: rucce Rücken* és *pruccum Brücke*-vel szemben. Ez a jelenség azonban amellett tanuskodik, hogy a hangértéke a mai *g* és *k* (*ck*) között volt.

S ezen okból kifolyólag épenséggel nem biztos, hogy az összes erdélyi tájnyelvek feltétlenül tenuist hoztak magukkal a germ. kettőztetett media helyett; ép oly kevésbé biztos, hogy a X. századbéli ripuar nyelvnek zöngétlen tenuis

germ. *helpan*: rip. *helpa(n)* > mslfrk. és erd. sz. *helfa(n)*.

„ *werpan*: „ *werpa(n)* > „ „ „ „ *wierfa(n)*.¹⁾

Ezeket a *werp/werf* (vagy *dorp/dorf*) és *help/helf*-vonalakat tehát az erdélyi szász nyelv őshazájának északi határául vehetjük.

Scheiner azonban az *rp/rf*-vonal használatában, melyet Nörrenberg-Behaghel-félének nevez, óvatosságra int, mivel az anyag hiányos és nem egészen kifogástalan. Igaz, hogyha az Eifel-vidéken, a Délerdélyben is csak ritkán előforduló ripuar-alrajnai *schärrp-scharp* (eifl. *scherp*, délerd. *sharp*) „scharf“ megvan, ez oly alak, melynek a moselfrank területen belül nem kellene előfordulnia. De ép ez a körülmény, hogy ez itt is megvan, nekünk annyi-val is inkább fontos, mert világosan rip.-mslfrk. keveredésre mutat az Eifel vidékén és nem kényszerít bennünket, a dél-erdélyi *scharp* tájnyelvekkel (Katzendorfban Kőhalom mellett: *scharpen*, Medgyesben pedig a családnév *Scharp*) feltétlenül a mslfrk. területet átlépni.

A *dorp/dorf* vonalban tehát nyugodtan megbízhatunk; mert hogyha az erdélyi *-dræf* régi *-drop*-ra is megy vissza²⁾ és az oklevélbeli írásmódok *-trop*, *troph*, *-dorp*, *-dorph*, *-dorf*, *-dorff* közt ingadoznak, ez minket nem téveszthet meg. A prümi apátság arany könyveinek okleveleiben ugyan ezt a viszonyt találjuk: *-torpf* (762—804), *-dorhf* (863), *-dorph* (855, 970, 971) (a X.—XII. században). E szerint ítélve az *rp/rf* már a XI. században volt uralkodó.

Az *rp/rf*-határ az erdélyi tájnyelveket tehát fel-

(< germ. kettőztetett mediából) lett volna, s pedig azért, mivel a Xanteni oklevelek és a Lacomblet-féle Urkundenbuch stb. a kettőztetett media helyett tenuist mutatnak. Egy néhány délerdélyi község azért mégis lehet ripuar eredetű. Mert a tenuist kettőztetett media helyébe Erdélyben is vehették föl, még pedig csak mslfrk. keveredés által, mely jelenség könnyen magyarázható meg, mivel a két hang annak idején nagyon közel állt egymáshoz.

¹⁾ Kisch valószínűleg azért választja a „*werfen*“ példát „*dorf*“ helyett, mivel Scheiner szerint a mi tájnyelvünkbeli „*dorp/dorf*“ a „*gəmin*“ szó mellett gyakrabban kölcsönszónak látszik. („Mundart der Siebenbürger Sachsen“; Kirchhoffs Archiv 1895, 164 l.). De Scheinernek ebben nincs igaza; mert hogyha *dorp/dorf* épúgy a mslfrk-lux-ban, mint a rip-ban is megvan, ez nem lehet más mint őshazai nyelvkincs. A „*werfen*“ szót azonban szintén kölcsönszónak tartja Scheiner a *šmeiſn* (*šmeʷesn*) szó mellett, ami teljességgel helytelen, mert *werpan* mint frank szó még a franciába is behatolt, amint az ó-francia *guerpir* szó alapján kimutatták a „Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde“ XXXIII. kötetében. (1900, 83—87: J. Tockert, „Romanische Lehnwörter in der Luxemburger Mundart“).

²⁾ Scheiner, Ma. der Siebenbürger Sachsen (164 l.).

tétlenül összekapcsolja a moselfrankkal és nem csak külön a luxemburgival. A rip. *scharp* átnyúlása azért sem itt, sem ott nem tagadható el.

Ennek az *rp/rf* változása után, de az Erdélybe való kivándorlás előtt kellett bekövetkeznie.

A korai középkori lovagok idejében tehát mslfrk.-rip. tájnyelv- és fajkeveredést kell feltételeznünk.

Ezt bizonyítja az *lp/lf* változása is.

Mert ámbár a *help/helf* vonal, mely valamivel északibb mint a *dorp/dorf* vonal, a mslfrk. *lf*-területet a rip. *lp*-területtől elválasztja és az erdélyi tájszólásokat az *lf*-területre utalja, valamint az erdélyi úgy a mslfrk. tájszólások is *lp* alakokat mutatnak, melyek vagy változatlanul megmaradtak, vagy rip. befolyásnak tulajdoníthatók. Ezek a következők: *dä^lpn*, *šä^lpn*, [*štä^lpn*],¹⁾ *šlurpn*, *tsurpn*; ²⁾ mslfrk. *dölkən* megoltani, chatt. *delpən* a kezekkel nyomni, *schelp*, alföld. *schulp*, alném. *schülpe*, nass. *scholpe* rög, [*štelpən* feltérni], *šlurpen* schlürfen, szörpölni, *tsurpən* < lat. sorbere, szörpölni.³⁾

Itt az előbbi eset foroghatna fenn. Mert miután a Lautverschiebungot legujabban fajkeveredéssel magyarázzák meg⁴⁾ — s ez a mi nézetünk is — a mslfrk. hangváltozás azonban csak aleman befolyás által állhatott elő, érthető tehát, hogy miért maradtak meg épen ezek a szavak változatlanul: ezek t. i. mind eredeti frank és alnémet, de korántsem aleman szavak. Így tehát valószínűleg különös jelentésük miatt maradtak fenn.

Hátra van most még, hogy az őshaza déli határait is megállapítsuk.

Ez a *bleif/bleib* vagy *korf/korb* vonallal történhetik.

A *bleif/bleib* vonal a lotharingiai Bolchenen át, Saarlouis fölött halad el, Koblenznél átlépi a Rajnát és Siegen felé halad. A *korf/korb* vonal betartja a *bleif/bleib* vonalat s elválasztja a rajnafrank területet (*korp* és *bleip*) a mslfrk. területtől.⁵⁾

Az erdélyi szász őshaza egész biztos határvonalaiúl tehát a mslfrk. luxbi. nyelvjárások határait vehetjük:

¹⁾ I. Kluge, Etym. Wörterb., 347 l.

²⁾ Scheiner, Ma. d. Siebenb. Sachsen, 164 l.

³⁾ szörpölni: beszt. *tsürpaln*.

⁴⁾ Feist, Die hochdeutsche Lautverschiebung . . . PBB. XXXVI.

⁵⁾ R. Huss, Vergl. Lautlehre Ss. Mslfrk. Rip. . . 18, 28 ll.

a *dorp/dorf* — *help/help* vonalakat egyfelől, és a *korf/korb* — *bleif/bleib* vonalakat másfelől.¹⁾

¹⁾ Itt még csak az a körülmény veendő tekintetbe, hogy Saarlouis és Saarbrücken közt a *bleif/bleib* vonaltól egy *bleiw/bleib* vonal ágazik el, mely Ottweiler, Baumholder és Kirchbergen át halad, hogy Castellaunnál újra egyesüljön a *bleif/bleib* vonallal. Magában foglal tehát egy semleges *w*-területet (*bleiw*), amely *f* és *b* között mint *v* (azaz mint zöngétlen labiodentalis spirans lenis) közvetít (l. Huss Rich., Vergl. Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen 18, 28 l.).

Ez a *v*, *w* az eredeti germ. *h*, amely a gót-ban *b*, az ószászban *bh* az angolászban és északi germánban *f*.

A germánban ugyanis magánhangzó közötti -b- nem létezik, amint Mackel helyesen hangsúlyozza. A felnémetben *w-n* át *b*-vé lett, a mslfrk-ban a szó közepén mint *v* megmaradt, a szóvégén *f*-fé lett. Hogyha tehát a középföldidben *crevit*, *crevêse* (*creeft*) alak van, ez az ófelnémet *krebiz* francia-wallon fajkeveredés közvetített, miután a román hangváltozás által *crevice*, *escrevice* lett.

Hogyha tehát az ófelnémet gabala, lat. *gabalus* a rip. *jafal*, ész.-eifel *gaffal*, lux. *gâfal*, ész.-erd. *gafal*, délerd. *gaf*, délszlfrk. *gawal*, hesz.-ül *gawwal*-nak hangzik, ez onnan van, hogy germán *b(̥)* = lat. *b* a labiodentalis *v*-nek felelt meg, amiből a többi alakok könnyen megmagyarázhatók. Lehetséges, hogy ezt is román fajkeveredés okozta; mert a (román-)franciában minden magánhangzók közötti *b* > *v* lesz: habere > *avoir*, sőt wall.-ul is *awē*, hasonlóképp mslfrk.-erdélyi *hun* és ész.-erd.-szász. *eiχ haūn*. A tabala (lat. *tabula*) szónak, a *twīfal* (lat. *dubius*) stb.-nek ugyanolyan a fejlődése mint a gabala-nak. (Huss R., Vgl. Lautlehre . . . 26, 28 l.)

A *gafal/gawal* vonal valamivel északibb a *bleif/bleib* vonalnál, de nagyjában megegyezik a *bleif/bleib* vonallal.

Ez a határ minden esetre a legdélibb, mely tekintetbe jöhet az erdélyi szász nyelv számára, mert a délszlfrk. *gawal* és a hesz. *gawwal*-nak feltétlenül ki kell válnia.

Hátra marad még a *j/g* nehézség elhárítása.

Ez a nehézség azonban csak mint szókezdő hangnál áll fenn.

Nyugati germán *j* és *g*, t. i. szerepet cseréltek. Az erdélyi *jés*-községekben: Fületeleke (Felldorf), Czikmántor (Zuckmantel), Kis-Szöllös (Klein-Alisch), Zágór (Rode), Szénaverős (Zendrisch), Szász-Magyaros (Manyersch), Prod (Pruden) és részben Szász-Nádós (Nadesch) is, a *g* mindenütt *j*, ép úgy mint a ripuari tájnyelvekben. Ellenben a dél-erdélyiben eredeti *j* rendszerint *g*, északerdélyiben pedig gyakran *j* (kivéve Jád és Asszu-Beszterce). Csak sajátos jelentésű szavakban van meg a *g*-alak, de személynevekben is, pl. *gahanas* Johannes.

Ez azonban az északerdélyi nyelvnek az őshazában északra, a délerdélyinek délre való elhelyezését okozná, ha nem volnánk képesek, ezt a kérdést fejlődéstörténetileg megfejteni.

A *g*-vel a dolog valószínűleg ép úgy van mint a *b*-vel.

A rip. tájszólásban nagy valószínűséggel még ma is megvan az eredeti germán *j* (= *g*), melynek hangértéke akkor a *g* és *j* között lehetett, miből a ripariban *j*, a felnémetben pedig *g* vált, a m. a germ. *w*-ből a rip. *v* és *f*, a felnémetben pedig *b* (pl. a bajor nyelvben a középkorban: l. K. Weinhold,

S most már ezen területen belül kell elhelyeznünk az erdélyi szász nyelveket.

Mittelhochdeutsche Gramm. 159. §). Münch (Ripuarische Grammatik) szintén ezt a nézetet vallja és én magam is hangsúlyoztam a „Vergl. Lautlehre“ című értekezésemben. Weinhold azt állítja, hogy már az ófelnémet-előtti időben a *j* > *g*-vé vált felnémet vidéken. „E sajtáságot pl. a dobsinaiai maig megtartották.“ (Dr. Mráz Gusztav, A Dobsinai német nyelvjárás 64 l.). Wilmanns, Deutsche Grammatik 71. § azonban azt mondja: „Es kann das Zeichen *g* (in gēhan, gihu, aber iah, iahun) nicht gewählt sein, weil *j* mit *g* identisch war, sondern weil es von allen Zeichen des Alphabets am geeignetsten schien, den konsonantischen Klang, der sich aus dem Halbvokal *ǣ* entwickelte, zu bezeichnen. Erst in jüngeren Maa. rückten die Laute einander näher.“

Ez a *j* > *g* hangváltozás elhatott a mslfrk. vidék közepéig és itt a *j/g* területeket hozta létre, melyek világosan csak faj- és nyelvkeveredéssel magyarázhatók meg.

Csak úgy jöhetett létre az az állapot, hogy *j/g* a mslfrk. nyelvben bizonyos ideig egy fokon voltak. Ez ép a kivándorlás idejében volt: azaz a XII-dik században (l. Huss R., Vergl. Lautlehre . . . 150). A változás azonban már nagyon korán kezdődhetett, mert már a IX-dik század végén a Düsseldorf melletti Gerresheim okiratokban „Jherichesheim“ és „Gerichesheim“-nak írják. Abban az időben csak *g* alakjaink vannak: gener, gërlich, gämmerliche, gämern, lërgunge szemben a középnémetalföldi *ǣt*, németalf. *jets* stbbivel. Később újra palatalissá válik a *g*, minek jeléül *gh*-nak írják (XIII.—XIV. sz.) s végre beáll a palatalisnak spiranssá válása: a *g* > *j*-vé lesz, miáltal ilyen alakok keletkeztek: mint *jauch* stb.

Hogy a rip. nyelvet mennyiben érintette ez a *j* > *g* és *g* > *dj* > *j*, változás, azt most nem tudom megmondani. Talán egyáltalán nem érintette és az ezen időből való ripuári *g*-alakok csak az írott nyelv sajtáságai lehetnek anélkül, hogy valami közük volna a tájnyelvhez. Ebben az esetben a rip. nyelv nem is jönne számba a dél-erdélyire nézve. Ugyanis nagy fontosságú körülmény az, hogy az Eupen és Malmedy-féle nyelvhatárközi tájszólásokban *j* helyett *k* van, mely csak *g*-n át fejlődhetett ki. (l. Huss R., Vergl. Lautlehre . . . 39.) A *j* > *g*-re való változásán oka a rip. nyelvben előttem teljesen érthetetlen, s már a román és germán-román nyelvkeveredés alapján kétkedem abban, hogy a IX.—XI. században, (a keveredés idejében), a *j* > *g*-vé válhatott.

Ellenben a mslfrk. nyelvben elismerem. Az ófelnémet előtti *j* > *g*-re való változás tünete Felső-németországból indult ki, és pedig azon időben, mikor Bajorországban pl. a *w* > *b*-be ment át. Innét van, hogy a mslfrk. vidéken, Luxemburgot bezárólag *j* > *g*-vé változott s továbbá az is, hogy egy ideig *j* és *g* egyfokúak voltak és hogy egymás mellett használják: a *jōmār* és *gōmār*, *jʷagn* és *gūckn*, *gergndǣx* és *Jorich* szavakat. Az ilyesmi csak oly vidékeken lehetséges, hol a legnagyobb mértékű fajkeveredés ment véghez és hol eredetileg ugyanazon jelentésű szavak nyelvjárási kiejtés által szétváltak s így bizonyos jelentéskülömbőség állt be a kettő között.

Ezek után megint kétség kívül Luxemburgra és a nyugati Moselfrankra és nem csupán Luxemburgra kell gondolnunk, ha az erdélyi szász nyelv őshazáját meg akarjuk jelölni.

A rip. vidék tehát csak a jés-községek nézve marad nyílt terület.

Mielőtt ezt azonban megtehetnők, ki kell selejteznünk minden idegen elemet, mely faj és tájszóláskeveredés által hatolt be s mely a kérdést oly bonyolulttá teszi.

Az erdélyi szász nyelvet tehát határozottan mslfrank-lux-inak kell mondani s nem csak külön lux-inak. S ezzel szerintem meggyőzve látszik Scheiner utolsó kísérlete, amely Luxemburgot egymagában jelöli ki az erdélyi szászok őshazájául, aminthogy ezt már főismertető jelei alapján megtettem (Korrespondenzbl. XXXIV. [1910] 85–86 l.):

- t. i. 1. a Nörrenberg-Bremer féle határ: zöngés és zöngétlen mássalhangzók,
 2. a Nörrenberg-Behaghel-féle: *rp/rf* határ,
 3. a Sievers-Meier-Behaghel-féle: *rd/rt* határ
- alapján, amelyek vagy egészen hibásak, vagy Scheinertől hibásan vannak alkalmazva.

A lux-i ejtést szintén a zöngétlen hang jellemzi. Eredetileg azonban a mslfrk.-lux-i mássalhangzók ép úgy mint az erdélyiek zöngések voltak. A zöngétlenné válás csak az Erdélybe való kivándorlás utáni időben következett be. Az *rp/rf* vonalról, amely szintén a mslfrk. eredet mellett szól, már fentebb szóltunk (l. old. 11–14) s az *rd/rt* vonal ugyanazon okból kiválk mint az első (a Nörrenberg-Bremer-féle).

Az erdélyi szász nyelv alapeleme tehát sem lux-i, sem mslfrk. nyelvjárás külön, hanem mslfrk.-lux-i együtt.

II. A fajkeveredés a moselfrank-luxemburg-ripuari nyelvterületen és a tájszóláskeveredés Erdélyben.

A fajkeveredés tényével első sorban az erdélyi szász nyelv őshazájában kell számolnunk; a nyelvjárás, illetve tájszólás-keveredés pedig első sorban erdélyi jelenség, mert a bevándorolt keverékfaj itt tisztán maradt meg.

E miatt tájszólás-keveredésről lehet itt szó, még pedig belső telepítés által létre hozott keveredésről. Ez a kérdés azonban még annyira korai, hogy Scheiner első s egyetlen kísérlete egy erdélyi nyelvjárási földrajznak (Mundartengeographie)¹⁾ megírására úgyszólván sikertelen volt. Legalább is Scheiner nem sorolja fel azon ismertető jeleket, a melyek alapján következtetéseit levonta, úgy hogy ezek nem ellenőrizhetők. E miatt e kérdéssel most nem foglalkozunk és azért az őshazabeli fajkeveredés tárgyalásához fogunk.

Ez a fajkeveredési kérdés az erdélyi német nyelv kutatásra nézve annál fontosabb, mert csak ennek segítségével állapíthatjuk meg a mslfrk. és rip. nyelvek, valamint az észak- és délerdélyi szász tájnyelvek közötti különbségnek okait.

Mert ha a mslfrk. nyelvjárás a ripuáritól különbözik és ez nem csak ethnikailag van megokolva, ennek bizonyára oka van. Hasonlóképp oka van annak, hogy az észak- és délerdélyi nyelvjárások úgy viszonylanak egymáshoz, mint a mslfrk. a rip.-hoz, s alapján mégis mslfrk. nyelvjárások.

Először Kisch érintette ezt a fajkeveredési kérdést azzal, hogy 91 óromán kölcsönszót és egy keltát is mutatott ki.²⁾ Mint fajkeveredést azonban nem tárgyalta, mert ez szótári álláspontból épenséggel lehetetlen. Scheiner is foglalkozott e kérdéssel több alkalommal, anélkül hogy összefoglaló értekezésben tárgyalná a fajkeveredést.

Ezért „Az erdélyi-mslfrk.-rip. és moselfrancia-wallon tájnyelvek összehasonlító hangtana“ c. értekezésemben (Vergleichende Lautlehre

¹⁾ Kbl. XXXII, 1—7 l. Zur siebenbürgischen Mundartengeographie.

²⁾ Kbl. XXVII, 1 ll. és Vereinsarchiv XXXIII 1 ll.

des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen mit den moselfränkischen und wallonischen Mundarten 1908) és a Weise elleni vitámban (Zu den Palatalisierungserscheinungen in den [west] fränkischen Mundarten [Siebenbürgisch] 1910,¹⁾ mely a „nyugatközépf Frank palatalizáciáról“ szól, én kíséreltem meg a kérdést megoldani.

Mindezen munkák a fajkeveredés elvén alapulnak, mely nyugatközépf Frank területén történt.

Frank J. Ófrank grammatikájában ezen fajkeveredés valószínűségéről következőképen nyilatkozik:

„(Die Chatten) galten als Stammesgenossen der Franken, waren aber, während andere in dem ersten Jahrzehnt an und über den Rhein wanderten, im Innern des Landes zurückgeblieben. Man nimmt jedoch an, dass sie nunmehr bei der Neubesetzung des moselfränkischen Gebietes, auch an der Germanisierung seines linksrheinischen Abschnittes stark beteiligt waren. Im rheinfränk. und ostfränk. Gebiet liess die neue fränkische Herrschaft die frühere Bevölkerung sitzen, die dort alemannisch, hier, wie man annimmt aus alem. und thüring. Bestandteilen gemischt war. Ein alem. Einschlag kommt wenigstens auch für Lothringen und die angrenzenden Moselmundarten in Betracht.“

Megelégedéssel állapíthatom meg, hogy az erdélyi német nyelvészet nagyjában ugyanezen álláspontot foglalja el és én magam is ezen a nézeten vagyok.

A mslfrk. vidéken a kelta-román nép germanizálása későbbben következett be, mint Ripuáriában. Itt a germán faj, úgy látszik, kiszorította a kelta-román fajt, anélkül hogy összekeveredett volna vele. Trierben és vidékén a kelta-román népfaj a X. évszázadig fenntartotta magát.²⁾ A mslfrk. vidéken fajkeveredés nem történt és a trieri kelta-román népfaj nyelve a mslfrk. chatti népfaj nyelvébe csak akkor olvadt bele, miután évszázadokon keresztül kétnyelvű volt.

Ebből megmagyarázhatjuk azt, hogy a mslfrk. mássalhangzókat nem változtatta meg semmi római, illetve román befolyás.

¹⁾ Zeitschrift für deutsche Maa. 1910, 267 l.

²⁾ Schiber: Die fränkischen und alemannischen Siedlungen in Gallien. Strassburg 1894, 32 l.

Witte: Deutsche und Keltoromanen in Lothringen. Strassburg 1891, 99 l.
Behaghel: Paul, Grundriss-ban I² 653 l.

Witte: Das deutsche Sprachgebiet Lothringens (Kirchhoff Forschungen VIII, 1894) 478 l.

Scheiner: Siebenbürgischer Tonfall (Vereinsarchiv, Festgabe 1907) 210 l.

Másképp állott a dolog a rip. nyelvben, valamint a mslfrk.-ban is a chattok előtti bevándorlaskor. Itt ment végbe legnagyobb mértékben a frank és római, illetve román fajkeveredés, amely folyamatban a frank győzött. Észak-Franciaországban ugyanevvel a tünettel van dolgunk, de itt a római elem győzött. Innét van, hogy a rip. nyelv hangtörténete és fejlődése annyira közel áll a franciához, illetve a wallonéhoz. S ez a magyarázata annak, hogy hasonlóképp megvan ez a délerdélyiben is.

Mert a dolgot következőképen kell elgondolnunk: Már a chattok előtti időben megtört a római hatalom a mslfrk. vidéken; még pedig valószínűleg rip. törzsek törték meg. S midőn a chattok bevándoroltak, könnyű szerrel hajtották végre a terület germanizálását. A románokkal erősen keveredett ripuárokat egészen kiszorították a mslfrk. területről s csak ennek északi részén, az Eifel és dél-Eifel (bezárólag Ösling) vidékén keveredtek össze velök. Ez az a terület, amelyet Kisch a mslfrk. és rip. közti átmeneti terület címén a fejtegetéseiben mellőz és azt mondja róla:

„Dasselbe weist alle wesentlichen Merkmale des Moselfränk. auf, lässt sich aber durch die *weng- neng*-Linie (Echternach—Sinzig a/Rhein)—Freudenberg b/Siegen) vom „eigentlich“ oder „rein“ Moselfränkischen abgrenzen, welches *wei(n), nei(n)* sagt.“¹⁾

De a mslfrk. területen később, a midőn a frankok 496 ban ezen a vidéken, s nem amint máig hitték Zülpichnél az alemannokat legyőzték, chattuar-frank-aleman keveredés is ment végbe.

Ezen nagy történeti eseménnyel kezdődik az aleman elem jelentékeny részének a mslfrk. által való felszívása, ami megmagyarázza nekünk azon tüneteket, amelyek a mslfrk. nyelvet összekapcsolják a felnémittel és megmagyarázza az északerdélyinek azon elemért is, amelyeket felnémeknek tartottak, mielőtt még a mslfrk. őshazát ismerték.

Az alemannak a mslfrk.-ra való hatását Kisch mutatta ki először; ő fedezte föl e frank-aleman keverékalakot: *seif-seift* (a parancsoló mód második egyes- és többesszámú személyét).

Ez a frank *sî* (ujfn. *sei*) + alem. *wis* (inf. *wesen, wesan*)-ból keletkezett, amidőn *sîwis, sîwi(s)* az első szótagon való erősebb hangsúlyozás következtében megrövidült: *sîw(ə)*; idővel egészen elenyészett a második szótag *ə*- magánhangzója, s a *sîw* diftongizálás

¹⁾ Kisch, Kbl. XXXVIII, 138.

által *seif* lett, mint *blīw* > *bleif*. A lotharingiai Püttlingenben még ma azt mondják: *sīwa roiχ!* (hallgass!)¹⁾

¹⁾ Fontos hogy a *seif* első alkatrésze frank s az *f* csak az alem. toldalék szótag-nak a maradványa, mert az alean az az elem. mely felszívódott. Ily kettős alakok kifejlődése oly vidékeken lehetséges, ahol nagymértékű fajkeveredés ment végbe, vagy ahol az egyik tájnyelv a másikat felszívta. Hasonló módon jöttek létre a *šnikā-šn"agəl* (aln *snigge*, kfn. frank. *snēcke* + [hesz. *šnegəl*], aln. *snagel*, angosz. *snaegel*, ang. *snail* [óészak. *snigell*]) és *fitši-feil*, msifr. *fitšəfeil* (kfn. frank. *vitzer* + *feil* < (kfn. *pfil*), kaln. *pil*, lat. *pilum*, [mint *fīariχ* < (kfn. *pferriχ*), angosz. *pearroc*, nyugatgerm. *parrak*, *parrik*, középlat. *parricus*]) stb. alakok. Különösen nyelvhatárokon találjuk ezeket az elemismétlődésből kifejlődött alakokat, természetesen leginkább a mindkét nyelven beszélő egyénekknél: pl. Elzasz-ban ezt mondják *tī lapoštaše* < (frz. *la poche* + ném. *tasche*).

Holzträgernek tehát nincs igaza, mikor tagadja „Syntaktische Funktion der Wortformen im Nösnischen [Tübingen 1912]“ című értekezésében 164 l.), hogy a parancsolómód *saf*, *saf*, a frank *sī* + alem. *wis* alakokból keletkezett. Elfelejtí indokolásában azt, hogy a parancsolómód *hař* és *gjař* alakjaiban a labiális *f*-hang a tőhöz tartozik (*haf*-jan, *hab*-an *gib*-an, *gēb*-an), a *saf*-alakban pedig nem (*sīn*, *wesen*). A gót optativ 1 sz. 1 sz. *sijais*, ófn. *praes. conj.* pedig *sīs*. Ezekben labiális hang nem fordul elő. Holzträger tehát tévedésben van és vele együtt Weise is, aki a Zeitschrift für deutsche Mundarten-ban (1913) bírálta Holzträgernek az értekezését és elfogadta Holzträgernek ezt az álláspontját. (I. W. Braune, Althochdeutsche Gramm. 378, § és Gotische Gramm. 204 §).

III. Az őshaza megállapítása és az erdélyi tájszólások elhelyezése az őshazában.

(A palatalizáció, velarizáció és nazalizáció mint fajkeveredési következmények és mint elhelyezési ismertető jegyek.)

A. A *seif*-szó, ezen frank-alem. keverékalak, csak Luxemburgban és a Rajna-tartomány, Lótharingia és Belgium szomszédos községeiben fordul elő. (Kisch.) S ez nagyon fontos, mert ezáltal határozottan s szükség-szerűkép kiválik a délerdélyi nyelv a lux-i terület-ből. A *seif* parancsoló alak ugyanis csak a besztercei (Nösen-i), észak-erdélyi s nagyon csekély számú délerdélyi községeknek, — még a Szent-Ágota (Agnetheln) s Kőhalom (Reps) községeknek az ismertető jele:

Pl: Szász-Keresztúr (Deutsch-Kreuz):	<i>sáf</i>
Szt. Ágota (Agnetheln):	<i>sof</i>
Bene (Meeburg):	<i>s^eq^{ue}f</i>
Kőhalom (Reps):	<i>so^af</i>
Kaca (Katzendorf):	<i>saf</i>
Ugra (Galt):	<i>saf</i>

s ezek az észak-erdélyi tájszólásokkal együtt:

Dedrád (Deutsch-Zepling):	<i>so^af</i>
Alsó-Idécs (Nieder-Eidisch):	<i>saf</i>
Teke (Tekendorf):	<i>saf</i>
Dipse (Dürrbach):	<i>saf</i>
Jád (Jaad):	<i>saf</i>
Beszterce (Bistritz-Nösen) észak-erd.:	<i>saf</i>
[(Kivéve Aszú-Beszterce (Klein-Bistritz):	<i>saf</i>]

feltétlenül a luxembg-i-hoz tartoznak.

Lux-i alakok: *sae*, *säf*, *saf*, *sof*, *sief*, többsz. -*ft*.

I. Ezt a csoportot az észak-erdélyi lux-i *seif*-csoportnak nevezzük és megkülönböztetünk benne egy délerdélyi palatalizáló Öslingi *seif*-csoportot s egy észak-erdélyi nasalizáló tiszta dél-kelet-lux-i *seif*-csoportot.

B. Ehhez csatlakozik a mslfrk. *sae* (= *sei*)-csoport.

Ezen ismertető jel alapján itt aleman keveredés nem mutatható ki. A chattuariok ősi faja legtisztábban tartotta fenn magát, s csak a rajnamenti frank vidékek felé eső területeken keveredett össze az aleman nyelvvel, mert délkeleten s a rajnai frank nyelvjárásban már kezdődnek az orrhangok, (úgy mint a Wester-Wald vidéken is).

Ezen az arányilag tiszta mslfrk. területen, de különösen az északi mslfrk. rip. keverék területen, hová a beható chattuárok szorították vissza az eredetileg itt lakó frank törzseket, ezen a vidéken helyezhető csak el a dél-erdélyi nyelv.

Ez is újra két csoportra oszlik: a *sae* (*si*) csoportra s a *bis* csoportra.

II. A *sae* (*si*) csoporthoz a következő községek tartoznak:

pl.	Rádos (Radeln):	<i>sa^e</i>	Mindezek közül csak Fületelke (Felldorf) gyanús a maga <i>soij</i> alakjával, mert a szóvégi <i>j</i> az aleman <i>w</i> palatalizációja lehet. De ez nem biztos. (cf. gót <i>sijai</i> optativ-imperativ.)
	Nagy-Csűr (Gross-Scheuern):	<i>sä^w</i>	
	Kakasfalva (Hahnbach):	<i>sq^e</i>	
	Nagy-Disznód (Heltau), Brassó (Kronstadt):	<i>sôⁱ</i>	
	Szász-Ujfalu (Neudorf):	<i>so^e</i>	
	Alcina (Alzen):	<i>su^a</i>	
	Szász-Örményes (Irmesch), Medgyes (Mediasch),	} : <i>so^a</i>	
	Doborka (Dobring), Muzsina (Meschen), Kelnek		
	(Kelling), Segesvár (Schässburg)		
	Mártonhegy (Martinsberg), Domáld (Maldorf):	<i>su^e</i>	
	Szénaverős (*Zendresch):	<i>sô^e</i>	
	Zágor (*Rode):	<i>sa^o</i>	
	Rozsnyó (Rosenau):	<i>sqⁱ</i>	
	Volkány (Wolkendorf i/B.):	<i>sôⁱ</i>	
	Szt. Péter (Petersberg i/B.), Földvár (Marienburg):	<i>sauⁱ</i>	
	Fületelke (*Felldorf):	<i>soij</i>	
	Nagy-Szeben (Hermannstadt), Rüks (Reussen),	} : <i>sâ</i>	
	Szász-Orbó (Urwegen), Berve (Blutrot), Nagy-Sink		
	(Gross-Schenk), Kis-Szöllős (Klein-Alisch)		
	Aszú-Beszterce (Klein-Bistritz):	<i>sâⁱ</i>	

Nagy fontosságú, hogy a *jés*-községek: Kis-Szöllős (Klein-Alisch), Szénaverős (Zendrisch), Zágor (Rode), Fületelke (Felldorf) szintén ehhez a csoporthoz tartoznak, s nem a *bis*-csoporthoz. (Csupán a *jés*-község Segesd = Schaas eszerint is ripuari jellegű.)

Ez a *sae* (*si*) csoport a legnehezebb. De mindenesetre a mslfrk.-rip. keverékterülethez tartozik, amely még nem mutatja fel a rip. parancsoló módot: *bis*.

Ezt délerdélyi-*mslfrk.-rip.-átmeneti sae*-csoportnak nevezzük.

Megjegyzés: Ebben a csoportban találkozunk leginkább erdélyi nyelvjáráskeveredéssel.¹⁾

f-nélküli *sa^e*, *sa^{et}*, alakot Fröhms a Ruweri-ben (t. i. Zerf és Schöndorf-ban) és a dél-Eifeli-ben talál.

Megjegyzés: Ezen csoport őshazáját közelebből legnagyobb sajnálatomra nem határozhatom meg, mivel a nyelvi térkép s Wrede se ad számot róla.

III. A *bis* csoportnak az elhelyezése pedig ép oly biztos mint az első csoporté, a *seif*-csoporté.

Ehhez tartoznak a következő községek mint: Baráthely (Pretai), Szász-Szt.-László (Gross-Lasseln), Berethalom (BIRTHÄLM), Segesd (Schaas), Lesses (Schönberg), Báránkyút (Bekokten), Gerdály (Gürteln) *bäs* alakjukkal.

Ez a parancsoló alak tökéletesen megegyezik a *rip.* és észak-eifeli *bes* alakokkal. Tehát kétség nem fér hozzá, hogy itt eifel-vidéki tájszólásokkal van dolgunk, még pedig észak-eifeli, tehát ripuári tájnyelvekkel.

Az eddig mondottakkal világosan kimutattuk, hogy a *mslfrk.* területnek melyik része bír leginkább aleman hatással. Kimutattuk, hogy emiatt a *lux-i* nyelvjárás külön fejlődésen ment át és hogy emiatt az észak-erdélyi tájszólások a *lux-i seif*-területhez tartoznak.

Továbbá kimutattuk azt is, hogy a tulajdonképeni *mslfrk.* és *rip.* nyelvek közti nagy különbség a chattuárok későbbi bevándorlásával magyarázható meg, mert a chattuárok nem érezték annyira a román nyelv hatását, mint a ripuárok. Ez a kulcsa a *mslfrk.* és *rip.* nyelv közti különbségnek és a sajátos keverékterületnek, mely a kettő között van az Eifel vidéken.

S e keverékterület magyarázza meg a dél-erdélyi nyelv titkát:

¹⁾ Ha azonban a fületelkei = felldorfi *soij*-alakból következtetve ezen csoport parancsoló módjainak véghangzói megengedik azt a levezetést, hogy a szövégi *-w* elenyészett, akkor itt is aleman. befolyással van dolgunk; ez azonban itt sokkal gyöngébb volt mint Luxemburgban, mert a *mslfrk.* úgyszólván nyom nélkül kiszorította.

V. össze pl. a nagy-sinki *sā* és a besztercei *sqf* alakot a

kfn. müew(e)	>	mslfrk. besztercei	<i>māi</i> (fáradság),
„ frouw(e)	>	„ „	<i>frā</i> (nő),
alnémet dauw	>	„ „	<i>dā</i> (harmat),
lat. cavea, alném. kouw	>	„ „	<i>kā</i> (leveles szín a rigófógásra) alakokkal.

a palatalizációt és gutturalizációt, vagy velarizációt mely a rip. nyelvben fejlődött ki legjobban.

A rip.-ban ez a tünemény román nyelvkeveredés következménye; az észak-erdély-lux-(mslfrk)-i nazalizáció azonban valószínűleg megint aleman eredetű.

Mind e két tünemény összehasonlító hangtanomban még román, azaz moselfrancia, illetve wallon befolyásra vezettem vissza. A nazalizációkat illetve időközben azonban más lett a véleményem. Mert ezek csak a mslfrk., de főleg lux-i, az észak-erdélyi s néhány dél-erdélyi tájnyelvben, pl. Baránykútban (Bekokten) vannak meg, amelyek ép emiatt a palatalizáló, illetve velarizáló észak (mslfrk.-) lux-i nyelvhez tartoznak. De a tulajdonképeni mslfrk.- lux-i vidéken, amint már kimutattam, közvetlen román fajjal való vegyülés nem jött létre. Ezért nem keletkezhetek orrhangú magánhangzók olyképen, amint ezt összehasonlító hangtanomban kimutatni igyekeztem, de ami a francia nyelvre feltétlenül áll, pl. *somnium* > **soñi(um)* > mslfranc. *soñ*. fr. *songe* (= *sõž*), vagy világosabban: *rationem* > **rat'ioñ* > **ras'oñ* > fr. *raison* (= *režō*), *cuneum* > **coñ* > wall. *kow*, *kō*. Az oláh még felmutatja a palatális középfokot, amelyen a franc. tájnyelvek és a franc. nyelv maga már túlmentek: lat. *bene* > dakorum. *bīñā* (*bine*) > franc. *biē* (*bien*).

De a kész orrhangú magánhangzókat se közvetítette a moselfrancia nyelv a moselfrankkal, mert későbbi időkben nem volt semmi faj-, vagy nyelvkeveredés köztük.

Ezt a sajátságot tehát másképp kell megmagyaráznunk. Itt is csak az aleman befolyás adhatja meg a helyes feleletet.

A mslfrk. vidéken, ott találjuk leginkább és legvilágosabban a nazalizációkat, ahol az alem. befolyás a legnagyobb volt: azaz Luxemburgban (és megint a Westerwaldban és Rheinhessenben). A tulajdonképeni mslfrk. nyelvben e helyett magánhangzónyújtás van, mert nem közvetlen alem. befolyásúak az orrhangu magánhangzók hanem csak közvetlenül s oralis (= szájbeli) *n* nélkül képződtek a mslfrk. nyelven belül az új artikuláció következtében. Ennek folytán a mslfrk. nyelvben denazalizáció fejlődött ki, amiről a hosszú magánhangzók még ma is tanuskodnak. Ilyen denazalizáció előfordul még a sváb-aleman nyelvjárásokban is.

Oly alakok jönnek itt tekintetbe, amelyekben az orrhang a következő *s* és *f* előtt elenyészett.

Biztosnak vehető tehát, hogy a nazalizáció a lux-észak-erdélyi nyelvben aleman közvetítés. De akkor ennek az alemanban már 496

előtt meg kellett lennie. Eddig azonban csak a XV. században s itt is csak a sváb nyelvben lett kimutatva. Bohnenberger¹⁾ állapítja meg az orrhangú magánhangzókat erre az időre. Kauffmann F. a nazalizációkat ebben az időben nagyfokúaknak mondja és a következőt jegyzi meg: „Meine Beobachtungen haben dasselbe ergeben, was Storm (Engl. Philologie 38) über die franz. Nasalvokale sagt (von dem verschiedenen Vokaltimbre abgesehen).“²⁾

Tehát ennek a nazalizációnak csak ugyanaz az oka lehet, mint a franciának: még pedig keltával való vegyülés. A nazalizáció kelta elemnek látszik; mert mindenütt, ahol kelták olvadtak be egy más népfajban, az ejtés orrhangú.

A kelta orrhangokat tehát az alemanok vihettek bele a nyugat- (mslfrk.) lux-iba és az észak-erdélyivel kerültek ismét Erdélybe.

Ezen mai sváb alakok: *wēart* < wingarte, *gāmr* < *gān wir*, *krāk* < krank, *bōm*, *sōm* (< *būm*, *sūm*), t. sz. *bēm*, *sēm*, *mā* < man, *gās* < gans, *dāts* < danz stbb. sokkal nagyobb fokú nazalizációt árulnak el a sváb-alem. nyelvben mint a mslfrk.-lux. észak-erdélyiben. És ez ép a befolyásra nézve nagyon fontos, mert ily tünetek fajkeveredés által mindig gyengülnek. Kézzel foghatóan bizonyítja azt Fischer Hermann: Geographie der schwäbischen Mundart című műve és a hozzá tartozó térképgyűjteménye (1895):³⁾

¹⁾ Dr. Karl Bohnenberger: Zur Geschichte der schwäb. Mundart im XV. Jahrh. 1892.

²⁾ Friedrich Kaufmann: Geschichte der schwäb. Mundart 1890.

³⁾ P: 4. lap. gans:

<i>gangs</i> t. sz. <i>gengs</i>	} v. h., Lekence (Lechnitz): <i>gūngās</i> , Jád: <i>gānges</i> .
<i>gongs</i> „ „ <i>gengs</i>	
<i>gās</i> „ „ <i>gēs</i>	} ész. erd. (beszt.) <i>gāis</i> , mslfrk. (lux.), <i>gōs</i> , <i>gōs</i> , <i>gais</i> , <i>goes</i> . Petres (Petersdorf): <i>gōes</i> . Aszu-Beszterce (Kl.-Bistr.): <i>gās</i> . Dipse (Dürrbach): <i>goes</i> .
<i>gōs</i> „ „ <i>gēs</i>	
<i>gūs</i> „ „ <i>gīs</i>	
<i>gāūs</i> „ „ <i>gāīs</i>	

5. lap:

zins: <i>āis</i> , <i>āings</i> , <i>āāis</i>	:	erd. <i>āais</i> , <i>āōis</i> , <i>āōas</i> stbb.
fünf: <i>fīf</i> , <i>fāif</i>	:	„ <i>fōf</i> , <i>fāf</i> , (alrajn. <i>fōf</i>), ész.-erd. <i>fōf</i> .
Dienstag: <i>dēstīg</i> , <i>dārstīg</i>	:	„ <i>dēstīx</i> , <i>dāstīx</i> , eifel. lux. <i>dāstīx</i> , <i>dōstīx</i> , <i>deistīx</i> .
uns(er): <i>ūs</i> , <i>āūs</i> , <i>āūs</i>	:	ész. erd. <i>ās</i> , <i>aus</i> (<i>āūs</i>), mslfrk. <i>ōs</i> , <i>eis</i> , <i>īs</i> , <i>ūs</i> . „ „ <i>qns(ar)</i> beszt. „ <i>ons(ar)</i> .

8. lap:

<i>gān</i> : <i>gong</i> , <i>gāū</i> , <i>gō</i> , <i>gō</i>	:	ész. erd. <i>gō</i> , délerd. <i>gōn</i> , mslfrk. <i>gōm</i> .
<i>stān</i> : <i>stong</i> , <i>stāū</i> , <i>stō</i> , <i>stō</i>	:	„ <i>stō</i> , „ <i>stōn</i> , „ <i>stōn</i> .
<i>lān</i> : <i>long</i> (lossen) <i>lāū</i> , <i>lō</i> , <i>lō</i>	:	„ <i>lossn</i> , mslfrk. <i>lossn</i> .
<i>hān</i> : <i>hong</i> , <i>hāū</i> , <i>hō</i> , <i>hō</i>	:	„ <i>hu</i> , „ <i>eich hun</i> nekem van.

Az aleman és az észak-erdély-(nyugatmslfrk.)-lux-i nazalizációk közötti hasonlóság a **weng/wei(n)** vonalig megy.¹⁾

6. lap:

donnern: *dongern*.
winter: *wingter, witer, wäuter*.
donerstag: *donstig, dörstig*.

9. lap:

mâne: *mong, mang, mō, moñ, mōñ*
jâmer: *jömer, jâümer* : ész. erd. (beszt.) *jómər*, mslfrk. *jómər*.

10. lap:

zwê: *zwê, zwê, zwê, zwê*.

12. lap:

sniden: *šniden, šnâcân* : ész. erd. *šnaidn*, Lekence *šnâcân*.
isen: *ingsen, âisen* : „ „ *eisn*, „ *âcân*.
wîn: *wing, wî(n), wei(n)* : „ „ *wei, wâi*.
dihsala: *dîsel, dâisel* : „ „ *teisalt*, Lekence *tâcêst*.

14. lap:

niune: *ning, nüng* : délerd. *neng*, eifl. rip. *ning*.
niuwe: *nâü* : „ „ *nâi (nê)*.

18. lap:

nd > nn:
finden: *finnen, fingen* : ész. erd. *fänn*, mslfrk. *fenn*, délerd. *färagn*,
rip. *fenn*.
untten: *unnen, ungen* : „ „ *qnn*, „ *onne, onna*, délerd. *angdn*.

17. lap:

Az egész délkeleti terület denazalizációt mutat.

Ezek a sváb.-alem. nazalizációk tehát ugyanolyanak mint a mslfrk.-lux.-északerdélyi nyelvből:

hōst < hengist, *gōs* < gaus, *dōzn* < dinzao, *fōf* < finf, *ās*, *āws* < uns, *fēr-nāoft* < firnunft stbb.

Épúgy hangzanak ezek a mslfrk.-ban is, csak denazalizálva. A déllux-i nyelv azonban meg nazalizációt mutat: *mēns*, *jōnk* (épolyan régi szövégi *k*-val mint a sváb nyelvben), *gānts*, *lānd*, *krānk*, *dronk* stbb. (A Westerwaldban is megint aleman. alakok fordulnak elő: *waē*, *gaō*, *maē* (min), *šū* (scono) stbb.).

Nagy jelentőségű azonban, hogy a sváb.-alem. nyelvben oly alakok is vannak, amelyek a rip.-ban, a mslfrk.-rip. keverékterületén és Öslingben is fordulnak elő: *wing* mellett *wei(n)*, *ning* mellett *nei(n)*, *dongern* mellett *donnern*, *wingter* mellett *witer* stbb.

Kétségtelen, hogy ez a magánhangzók orrhanguakká válásának előfoka. Ez csak helybenhagyja összehasonlító hangtanomnak a feltevését, amelyben annyiban hibáztam, hogy a lux.-nyugat-mslfrk.-északerdélyi nazalizációkat a rip.-délerdélyi palatalizációk és velarizációk kifejlődésének tekintettem.

Annyi mindenesetre tény, hogy az észak-erdélyi és lux-i nazalizációk fedik egymást, míg a sváb.-aleman denazalizációk a mslfrk. (besztercei) denazalizációknak felelnek meg.

¹⁾ A **weng/wei(n)** vonal a Sauer melletti Ernzenen és a Prüm melletti Ober-Weisen át, Bitburgtól délre, a Kyll melletti Hüttingen-től északra s ismét Badenen át a Salmereő gerincének északi részén Gerolsteinig halad, innen észak-kelet felé letér s Kelberg, Adenau és Königsbergen át körülbelül az Eifel gerincén tovább haladva Dattenbach-nál átlépi a Rajnát.

E vonaltól délre helyezendő el az észak-erdélyi nyelvjárás s attól északra a dél-erdélyi; fontos itt az a körülmény, hogy a lux-i nyelvterület újra két részre oszlik.

Megjegyzés. Kiváló szerepük van a progressiv és spontan nazalizációnak, amelyet a sváb nyelvjárásban ép oly mértékben találunk meg, mint az észak-erdélyiben és amelynek meg kellett lennie a mslfrk.-lux-i nyelvben is: esel > *ēsl*, droesen > *drāēsa* „szuszogni“ (Balingen), vagy niuwihthes > *niutes > *nūts > sváb. *nēnts* (Allgäu-ban nem hajlított alakban mint *nint*, *nünt*) stb., továbbá *sēa*, *gēa*, *gwēa* (= „gewesen“), *nās*. — Legfontosabbak azonban a spontán nazalizációk: es > *ēs*; esel > *ēsl*; is, eis > *āēs* mellett *ings*, isen, eisen > *āēs* mellett *ingse*, és *dāēsl*, *dēsl* < dihsala.

Scheiner¹⁾ ugyanezeket a spontán nazalizációkat állapítja meg az észak-erdélyi nyelvben, Lekencében: *āsa* „enni“, *māsa* „mérni“, *tāēslt* rúd, *nūs* nedves, *āēs* vas stb. Ide vág: *lāwiz* < szláv Lachovice is.

Mindeztán kétség nem férhet ahhoz, hogy kelta hatás nyilvánul meg a mslfrk.-déllux.-északerd. tájszólásokban, még pedig aleman közvetítéssel.

Hogyha egyéb adatunk nem is volna mint csupán az *-f*-alak a *seif*-szóban és a felsorolt nazalizációi ismertető jelek, még a 496-ban lefolyt aleman ütközet ténye nélkül is, feltétlenül aleman hatásra kellene következtetnünk a mslfrk.-lux.-északerdélyi nyelvben. S erre a befolyásra kell visszavezetnünk a mslfrk. és rip nyelvek különbségét, mely különbség a tájnyelvek második Lautverschiebungjában rejlik. (I. old. 7.)

Ebben a II-ik Lautverschiebungban a felnémet fajkeveredés a (mslfrk.-)lux-i nyelvnek egy kelta nyelvsajátságát közvetített.²⁾

¹⁾ „Die Mundart der Siebenbürger Sachsen“ 174 I. 43. §.

²⁾ Hogy a kelta nyelv itt is csak közvetlenül jön tekintetbe, az bizonyítja, hogy e területen a kelta fajt a rómaiak már legnagyobb részt felszívták magukba, vagy pedig elnyomták. A délre eső hegyes vidékekre menekült, ahol fenntartotta magát mint az úgynevezett alpesi faj, amíg a Chr. utáni II-ik században az északra betóduló alemanok magukba nem olvasztották őket. Hogy ez a fajkeveredés a délnémetben (aleman nyelvben) eredmény nélkül nem maradhatott, magától értendő. A kelták felvették az aleman nyelvet, de saját kiejtésüket használták, azaz kelta hangokkal és kelta hangsúlyozással beszéltek. Így jött létre a II. Lautverschiebung, amint Feist az ő fejtegetésében: „Die hochdeutsche Lautverschiebung und ihre Ursachen“ (P. B. B. XXXVI. 330 kk.) kimutatta:

„Idg. *p* ist bereits im Urkeltischen im Anlaut, zwischen Vokalen und nach

Természetes ugyanis, hogy ez a felnémet hangváltozás csak addig mehetett, a meddig a kelta faj lakott, és ez a hegyvidékes Felsőnémetország. Hogy a fejlődés még tovább ment, ami által létrejött a középnémet nyelv, ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy felsőnémet törzsek középnémetekkel vegyültek, vagy hogy itt is — ha elszórtan is — szintén kelták laktak. A nyugati középf Frank vidék déli részére nézve az előbbi eset ki van mutatva, még pedig a 496 ban lefolyt aleman ütközet által. Az itt maradt alemanok a felnémet hangváltozás tüneteit magukkal hozták. Ezen közvetlen hatás magyarázza a hangváltozás tökéletlenségét, amely annál tökéletlenebb a rip.-vidék felé, minél közvetlenebbül okozta további vegyülés.

Ez most már a felelet arra, hogy miért van a mslfrk. luxerd. szász nyelvben *dorf, helfen, su^{er}f* stb., épúgy mint a felnémetben, hogy miért válik a szó közepén kettőztetett media tennüisá, szóval hogy min alapszik a mslfrk. és rip. közötti különbség.

Megmagyarázhatlan azonban ezáltal mégis az erdélyi szász nyelvben a szó elején levő *f*, felnémet (alem.) *pf* helyett.

f van az összes erdélyi tájnyelvekben a következő szavakban: pflegen, Pfafe, Pfand, Pfanne, Pfarrer, Pfeiler, Pfennig, Pfingsten, Pfund; ellenben csak az északi (besztercei) nyelvben ezekben: *fedn* „dinnye“, *fiarix* „júhkosár“, *firžänk* „ősz barack“, *fil* „párna“ (Pfedem, Pferch, Pfirsich, Pfühl) stb. Kettős alakja (*p* és *f*) van az egész erdélyi szász nyelvben ezeknek: Pflanze, Pfeife. Hogy ezt is csak nyelvkeveredéssel magyarázhatjuk meg, az első pillanatra világos. Scheiner itt a keletközépnémetre utal¹⁾ s úgy gondolja a dolgot, hogy a

r, *l* abgefallen (*orc* = lat. porcus, ahd. farah), offenbar über die Mittelstufen *f* und *h* (wie im Armenischen); vor *t* wird *p* über *ft* zu *cht* im Altirischen (*cacht* = lat. captus, ahd. haft); anl. idg. *b* ist nach Thurneysens Vermutung (Verh. der 49. Versammlung deutscher Schulmänner und Philologen zu Basel 1907, S. 152 f.) im absoluten Anlaut zu *p* geworden. Idg. *t* und *k* sind nach Vokalen im Uirischen zu stimmlosen Spiranten *P* (geschr. *th*) und *ch* geworden (*cath* Kampf = gall. Catu-rix, ahd. Hadu-brant), ebenso idg. *d*, *dh* in gleicher Stellung zur stimmhaften spirans *ḏ* (geschr. *d* wie im Germ.). Dieselbe, dem Germ. ganz parallel gehende Entwicklung, nahmen idg. *b*, *bh*, *d*, *dh* bereits im Urkeltischen. Auch durch sogenannte Satzsandhi, d. h. im absoluten Wortanlaut nach einem auf Vokal ausgehenden Wort, werden im Uirischen *t*, *c*, *b*, *d*, *g* zu stimmlosen, bzw. stimmhaften Spiranten. Da einige der angeführten Erscheinungen bereits in die urkeltische Zeit fallen, so ist die Annahme gestattet, dass sie auch in den in Oberdeutschland gesprochenen keltischen Mundarten vertreten waren.“

¹⁾ Kbl. XXXIII, 13/15.

szászok ezt az *f*-t, amelyet az alemanból nem tudunk megmagyarázni, keletközépnémetországból hozták, mert Meitzen (l. old. 7.) alapján feltételezi, hogy a bevándorlás előtt huzamosabb ideig Keletközépnémetországban tartózkodtak. Ezt a feltevést sehogyse lehetett támogatni. S mégis keletközépnémet eredetűnek látszik ez az *f*, mert lehetetlen ezt a felnémet *pf*-ből megmagyarázni.¹⁾ A sziléziai hegyvidéki tájnyelvekben például *f* van: *fant* „font“ (pfund) stb. Különösen fontos a *faart* „ló“ (pferd) szó, amely teljesen meg egyezik az erdélyi *färt*-tal; épúgy *fötter* „atya“ (Vater),²⁾ *mötter* anya (Mutter) stb., amit Scheiner lux-i *pap* és *mam*-mal szemben kiemel; azonkívül még *salwer* „maga“ (selbst), *owwer* „de“ (aber), de az erdélyi *farrer* (*f^uara* „pap“ Pfarrer) helyett *paster*.³⁾ Megtaláljuk továbbá itt a kérdéses *of* (= *auf* ujfn.)-ot is, s most már eloszlik ez a kétség is, mert a keletközépnémet feltevés nagy mértékben az észak-erdélyi szász nyelvjárás számára is jön tekintetbe, ahól mindenképp, előtt a lux-i *op*-ot kellett volna megtartani.⁴⁾

Scheiner tehát valószínűleg csak abban tévedt, hogy a mslfrk.-lux-i bevándorlók huzamosabb tartózkodását tételezi fel Keletközépnémetországból.

Helyesebb nyomon jár valószínűleg az a magyarázat, mely tekintetbe veszi a mslfrk.-lux-i előtti német bányamunkások telepítéseit. Ezek Keletközépnémetországból valók és szászok voltak. Ők kapták először a Saxones⁵⁾ nevet, mely azután átment a későbbi frankokra is. Mindenesetre legsűrűbben Észak-erdélyben telepítették le őket s innét van, hogy itt találunk leginkább keletközépnémet

¹⁾ Nehány északmagyarországi német nyelvjárásban (pl. Dobsina) feln. *pf* keleti középnémet szájban *tf* lett.

²⁾ Ebből keletkezhettek a lekencei *fotzer*. A besztercei tájnyelvisban *fatter*, *mötter* van mint a mslfrk.-chatt-ban, csak a falun: *föter*.

³⁾ Zeitschr. für deutsche Maa. 1912, 127—41 II: Graebich Fr.: „Proben schlesischer Gebirgsmundarten.“

⁴⁾ A feltevésnek azért is igaznak kell lennie, mert a keletközépnémet tájnyelvek sok oly lengyel kölcsönszót mutatnak, amely nálunk is megvan, még nincsen közvetítve az oláh által a szlávból, mint pl. *bäba* (*babä*) „vén nő“. v. h. Hoffmann H.: Fremd- und Lehnwörter polnischen Ursprungs in den schlesischen Mundarten. pl. *kolatśn*, erd. *klötś* sütemény, lengy. kolaczek. *pirts*, erd. *pirtsöl* „nyeregfar a libánál“, lengy. pierze tollak stbb. A legfontosabb bizonyíték azonban itt az erdélyi *räng*-szó, mely egy városban lévő négyszögletes helynek a megjelölése. *Ring*-nek nevezik az összes „Ostmark“-városokban a főteret, s ez nem egyéb mint a lengyel *rynek* szó, mely a város közepén levő négyszögletes térnek az elnevezése.

⁵⁾ Kbl. XXIV, 20—21 I.: Schullerus Ad. „Flandrenses-Saxones“.

szókat és hangokat. Ó-Radna minden esetre ily szász bányamunkások telepítvénye volt.¹⁾

E probléma megfejtése után hátra van még az, hogy behatóbban tárgyaljuk az észak- és délerdélyi nyelvjárásokat élesen szétválasztó második momentumot: a **palatalizációt**.

Már összehasonlító nyelvtanomban a palatalizációt római fajkeveredésre és román befolyásra vezettem vissza, amelyek a ripuár vidéken történtek meg.²⁾

A román fajjal való keveredés, mely a ripuár törzsben a középkorig eltarthatott, hol erősebben, hol gyengébben nyilvánult.

A rip. nyelv hangjai a palatalizáció és velarizáció által olyannyira elváltoztak, hogy más szempontból kell velük foglalkoznunk mint a mslfrk. hangokkal, mert a rip. nyelv körülbelül hasonlóképp fejlődött mint a közlatin, amidőn belőle kifejlődtek a román nyelvek, illetve a francia nyelv, s különösen a mslfrancia és wallon nyelvjárások. A ripuari nyelv azonban megmaradt germánnak, de a közlatin új nyelvekké fejlődött.

E folyamatot szerintem csak a Scheiner-féle hármashangsúlytörvény³⁾ magyarázhatja meg, amint erre már a „Zeitschrift für deutsche Mundarten“-ban utaltam.⁴⁾

Ha valamely nép összekeveredik egy másikkal s a másikkal nyelvét saját (artikulációja) kiejtése szerint beszéli, mint ezt az aleman-kelta keveredésnél láttuk, hol Feist feltevése szerint a második Lautverschiebungot és szerintünk a nazalizációkat is okozta, s ahol ennél

¹⁾ Noha ez a név is szláv eredetű mint Beszterce-Bistrica, Lekencze-Lechovice, Telcs-Telč, Szeretfalva-Sreda, Jád-ladu, Budák-Budak, (Czernovitz-Cernovic-Morvaországban), mi arra utal, hogy itt azelőtt szlávok is laktak.

²⁾ A mslfrank. vidék meg volt kimélve attól, mert ott, amint már fönnt láttuk, nem volt ily nagyarányú fajkeveredés a római elemmel, t. i. a frank törzsek, melyek már összekeveredhettek, észak felé visszahúzódtak a behatoló chattuárok elől, vagy nagyrészt felszívódtak általuk. És későbbi román fajkeveredésről itt szó sem volt. Csak az Eifel északi részén történt ez meg még egyszer, amidőn a korai lovagkorban az Aachen és Malmedy közti nagy kapun át francia lovagok hatoltak be s velük együtt francia szellem, francia kultúra és irodalom, a nagy lovageposzok anyaga, francia erkölcsök és francia nyelv. Ily kultúrájákat akkor nem a holt papiros közvetített, hanem emberek hozták. Ez az oka annak, hogy az ófrank nyelvnek a változása, mely itt a rip. vidéken már a rajnai rómaiak assimilálódásával kezdődött, a romanizáló nyugattal való folytonos érintkezése által ugyanabban az irányban haladt, mint pl. a wallon nyelv kifejlődése.

³⁾ „Siebenbürgischer Tonfall“, Archiv des Vereins für siebenb. Landesk. 1907, 190—217 l.

⁴⁾ Zu den Palatalisierungsersch. in den (west-) fränk. Maa. 1910.

fogva csak lassú befolyásról lehet szó, úgy hogy az egyén hosszú ideig kétnyelvű, a folyamat teljesen másféle. Legjobban mutatják ezt a román nyelvek is:

1. Először is abban mutatkozik a befolyás, hogy a magánhangzók hangszínezete teljesebbé válik. Az egyes magánhangzókat, különösen a hangsúlyozott szótagokéit, saját s egyszersmind idegen artikulációval ejtik.

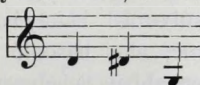
2. Ezáltal természetesen a magánhangzórendszer bonyolultabbá válik, különösen a magánhangzókapcsolatok által, míg ellenben oly nyelvek, amelyek hosszú ideig egymagukra voltak utalva, egyszerűbb magánhangzórendszerrel bírnak.

3. A magánhangzókapcsolatokban nagy szerepet játszanak a palatális hangok, amelyek komplikáltabb hangsúly jeleiként tűnnek fel.¹⁾

Az ily szavaknak, mint pl. a *sît* szónak legfeljebb kettős hangsúlya lehetett a magánhangzójában *zi:t*, még pedig a magashang és az elhangzó mélyhang. Másképp nem lehetett a hanglejtés a latinban: *o:cto*, *pe:tra*, a svédben *kö:k* konyha, *e'i.k* tölgyfa, a gótban *hla'i.fs* kenyér stbb.

Más szavak azonban, amelyekben a magashangot zöngés mássalhangzó előzi meg, már hármas hangsúllyal bírnak, mert a zöngés mássalhangzót (mediát vagy spiransot) szintén éneklük és pedig közép-hangsúllyal: *m:i'l*. malom, *b:i'r*. körte, *z-q'n*. nap, *g-æ:te* Goethe *n-e:t* nem, *br æ:k* híd.

Ezt a hármas hanglejtést Scheiner nagyon hasonlóan találta az erdélyi szász népdal alapidallamához, a *d-dis-g*-hez, melyet Brandsch G. fejtett ki 1905-ben Nagyszebenben, midőn Bremer ott tartotta fonetikai tanfolyamát.

Ez a hangsúlyozás teljesen megegyezik a rajnai hangsúlyozással, amelyet tudományosan először Nörrenberg fejtett ki.

Ugyanezt a hangsúlyozási törvényt találjuk meg még a román nyelvekben, s pedig a francia tájszólásokban is, hol a magashang és mélyhang közötti hangköz ugyan nem ép egy quart, hanem egy quint, vagy talán septim is lehet. Minden újra román keveredés mellett szól.

Ezek alapján a következő érdekes megfigyeléseket tehetjük: Ha a hármashangsúlyú szót mássalhangzó zárja be az elhangzó mélyhang középhanggá emelkedik a fajkeveredés által megélenkült hangszínezet következtében. A magashang ketté vált, cirkumflektálódott

¹⁾ Ezek nem mell-, hanem fejhangú magánhangzók.

azáltal, hogy a magashang utáni elzárásnak megnyílása új magánhangzót hozott létre. Így keletkeztek ily alakok: *zít* > *zeⁱ.t*, *brüt* > *br uⁱ.t*. Hasonlóképen a franciában is: *pectus* > *peⁱ.(c)t*, *noctem* > *n uⁱ.(c)t*, *octo* > *(h)uⁱ.(c)t* stb.

Ezt az *i*-középhangot, amely a hangrés megnyílásával keletkezett, a következő mássalhangzóhoz vették és most már ezt hangsúlyozták az *i*-vel együtt. Ezáltal jöttek létre a francia nyelvben ily alakok: *n^u.eⁱ.'(t)*, *pⁱ.eⁱ.'(t)tz*, *(h)uⁱ.'(t)t* stb.

Ezeknek felelnek meg a délerdélyiben ily alakok pl. *zét't*, *let't*, *wet't*, vagy *zetx*, *letx*, *wetx*; *netx* „nem“ stb. Világosan kiérezzük, hogy itt a fejhang mássalhangzóvá válásával van dolgunk; ez a hangrés elzárása után keletkezett. A hang résmegnyílása többé nem következik be; ennek következtében mássalhangzóhoz kapcsolódik a fejhang.

Ez a palatalizálás folyamata.

Ezen a fokon találkoznak a román (francia) tájnyelvek s a (rip.)-eifel-délerdélyi nyelv. Amazok a palatalizációt folytatják a palatális hang teljes feloszlásáig, míg ezek a velarizációig mennek: ófranciában *nueit* (*n uⁱ.eⁱ.t*) *nuit*, *pⁱ.eⁱ.tz* (*pectorina* > *poetrine*) stb.; délerdélyiben pedig *brüt*: *brôt*, *brôit*, *brojt*; b) *broitx* > *brôtîx*, *brêtîx* stb., vagy ecke: > *âtîx*, *zît*: *zetx*, *nît* (< *nu* [wih]t) > *netx* stb.

Ez világosan mutatja, hogy ezekben a nyelvekben nem kölcsönzött hangrendről van szó, hanem teljesen ujonnan kifejtett hangrenddel van dolgunk, mely a két faj alapos összekeveredésével magyarázható meg.

Most már az is világos előttünk, hogy Scheinernek miért nem lehet igaza, ha azt mondja: ez a hangsúlyozás kelta vagy keltarómán hangsúlyozási befolyásra mutat, mert ennek mindenütt így kell kifejlődnie, ahol hasonló feltételek mellett fajkeveredés áll be.

Ellenben abban Scheinernek mégis igaza van, hogy a cirkumfektálás a lat. *breve* > *brief*, *proba* > *prueve* (fr. *preuve*) stb.-ben megfelel a mslfrk. nyelvbelinek: *gru^uvan* < *graban*, *li^uven* < *leban*, sőt *nu^uxt*, *knîxt* (*nacht*, *knecht*): az ófranc. *nueit* és *pieits*-nek felel meg. De azért mégis további tanulmányozásra szorul ez a dolog; mert ez a folyamat megvan az aleman-bajor tájszólásokban is: a helyett *"a*, *u* helyett *"a*. A középfelnémetben is *muoter*, *huot*, *guot* van, mi pedig így mondjuk: *mettar*, *hât*, *gât*; kfn. *liute*, *biute* a mslfrk.-erdélyiben *leit*, *peit*-nek felel meg; kfn. *bieten* pedig *bâidn*-nak. Ellenben sokkal gyanusabb a nagy-sinkai *oi* < *e*-ből, különösen mivel Nagy-Sink a palatalizáló nyelvhez tartozik: *zêha* (*zêhe*) *zoi*, *snêo* (*snê*) *šnoi*; (*breit*), ószász *brêd*, aln. *breed*: *broit*

(bész. *brēt*) stb. a franciában *reis* (rex) > *roi(s)* > *roi*, *videre* > *voir* (kiejtve *r^ud, v^oār*)-nak felel meg.

A fejhangnak közéhangú elhangzásból mélyhangú mellhanggá való cirkumflektálása, ami a hangsúlyváltozással függ össze, egy más fejlődéshez vezet át: a velarizációhoz. Ez a francia nyelvben csak a magánhangzókat érinthette, mint pl. világosan mutatják: *pectorina* > *poitrine*, *tectum* > *toit*, hol a palatalis hangok már magánhangzókba olvadtak.

A rip. nyelvben ellenben a palatalizáció a velarizációig fejlődött. Ez a fejhangnak mellhanggá való cirkumflektálásával függ össze: *brūt* > *bruit*, *brūtχ*-*broitχ*-vá lett, hol az *oⁱ* > *e^o*, *e^u*-vé cirkumflektált, s ennek következtében a palatalis hang is velarissá lett: *brok*, *bruk*. Még rövidebb a *setχ*-nek *sek*-ké való válása. Itt a magánhangzó kiejtés megakasztása a hangrés elzárása után nem a lágy, hanem a kemény íny, valamint a gége felé történt meg. A velarizáció, vagy gutturalizáció tehát semmi más mint a mellhangnak mássalhangzóvá válása.

Hogyha most már el akarjuk helyezni az erdélyi német nyelvjárásokat, csakis azokat a nyelvjárásokat csatolhatjuk a rip. nyelvhez, amelyekben nincs t-végű palatalizáció és velarizáció, pl. *bretχ* > *brok*, *wetχ* > *wek*, *setχ* > *sek* stb. A *-kt*-végű tájnyelvek azonban a mslfrk.-rip. keverékterületbe valók, ahol még ma is vannak *-kt*-alakok, amelyek úgy keletkeztek, hogy a rip. t-nélküli *-tχ*, *-k*-alakok a mslfrk. tiszta *-t*-alakokkal összeelegyedtek (*weit*, *zeit*, *leit*).

Látjuk tehát, hogy még ez a legnehezebb probléma sem mond ellent annak, amit az egész dolgozat folyamán minden más ismertető jel is bizonyított, t. i. azt, hogy első sorban az észak-erdélyi nyelv tartozik a dél-lux-ihez, a délerdélyi ellenben nagyjában kiválóan a mslfrk.-rip. keverékterület nyugati részéhez, beleszámítva az Ösling vidéket is, még pedig ily módon,

hogy a *bis*-csoport a nyugati Eifel-terület
a *sae*-csoport pedig az észak-nyugat-mslfrk. terület
jellegét mutatja.

A nyelvkeveredési szemponttal is megegyezik ez az eredmény. A nyugatközépfrank vidéken kétféle nyelvkeveredéssel találkozunk:

Luxemburg (Moselfrankban) főleg alemannal (fölnémettel),
Ripuáriában főleg románnal,
a kettő közötti határvidéken pedig az érintkezésükből
kifejlődő új mslfrk. rip. keveréknyelvjárásokkal.

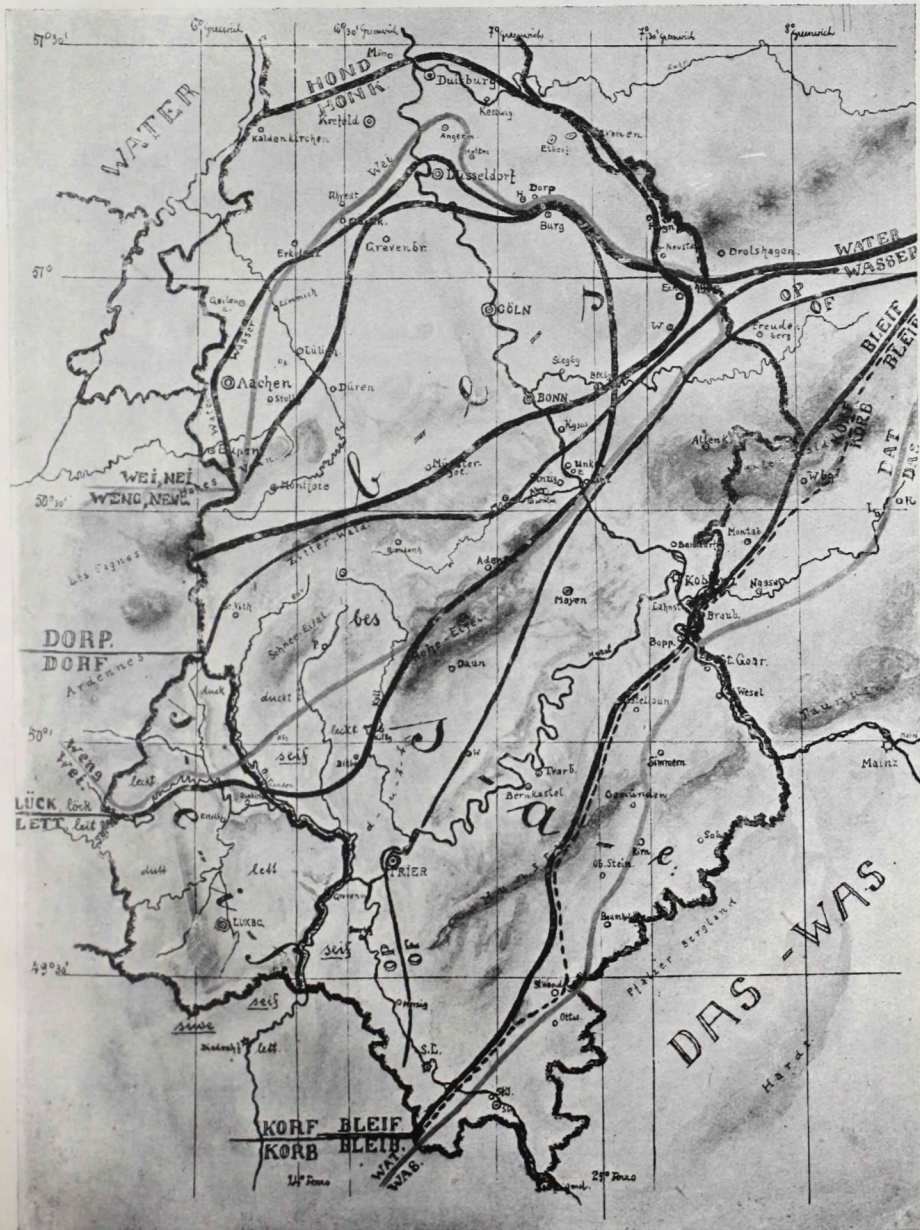
És éppen ezen momentumok alapján sikerült az erdélyi szász nyelvjárásoknak őshazájukban való pontosabb elhelyezésé.

Így tűnnek fel előttünk az erdélyi nyelvkutatás eddigi eredményei. Csak annak az óhajtnak akarok még kifejezést adni, vajha a délerdélyi nyelvre nézve is megkezdődhetne ama részletes kutatás, amely az északerdélyi tájszólásokra nézve már javában folyik. Ezenkívül még az alaktan és a mondatban (szókötésben) is, amelyeket Frühm Tamás és Holzträger Frigyes ugyan megkezdték, várják a behatóbb tanulmányozást.

A saját legközelebbi feladatomb pedig az erdélyi nyelvjárások nyelvi térképének¹⁾ a kiadása lesz, amelyben az őshazabeli tájnyelvekkel való kapcsolatot pontosan ki akarom mutatni.

¹⁾ 1912-ben jelent meg Capesius Bernhard „Die Vertreter des alten *i, ü, ű* im Siebenbürgisch-Sächsischen“ című értékes berlini disszertációja, melynek éppen a térképre nézve nagy fontossága van.

IV. Nyelvjárási térkép az erdélyi német tájszólások moselfrank-luxemburg-ripari őshazájáról.

Wredes Berichte über Wenkers Sprachatlas alapján (Anzeiger für deutsches

VIII VVI torrente Dr Hues Richard

V. A moselfrank-luxemburg-ripuari terület nyelvjárási határvonalai „Wredes Berichte über Wenkers Sprachatlas“ alapján.

(Anzeiger für deutsches Altertum etc. XVIII, XIX, XX, XXI.)

1. *Das, was* (Anz. XIX, 97 l.).

<i>dat, wat</i>	Falkenberg, Bolchen, Busendorf, Saarlouis,
<i>das, was</i>	St. Avold, Forbach, Saarbrücken,
	St. Wendel, Oberstein, Gemünden, Kirchberg,
	Kusel, Baumholder, Lauterecken, Meissenheim, Sobernheim,
	Boppard,
	Simmern, Bacharach, Caub, Oberwesel, St. Goar,
	Nassau, Diez, Limburg, Hadamar, Westerbürg.
	Nastätten, Runkel, Weilburg, Driedorf, Herborn, Dillenburg.

2. *Wasser* (Anz. XIX, 282 l.).

<i>water</i>	Eupen, Geilenkirchen, Erkelenz, Odenkirchen,
<i>wasser</i>	Aachen, Linnich, Grevenbroich, Neuss, Düsseldorf,
	Kaiserswerth, Gerresheim, Merscheid, Höhscheid,
	Leichlingen, Burscheid, Burg,
	Remscheid, Hückeswagen, Wipperfürth, Gummersbach,
	Eckenhagen,
	Neustadt, Drolshagen, Olpe.
	Freudenberg, Hilchenbach.

3. *auf* (Anz. XXI, 158–59 l.).

<i>op</i>	Merzig, Eifelgerince, Daun, Adenau, Sinzig, Linz,
<i>of</i>	Niedfolyó, Trier, Mayen, Andernach, Altenkirchen,
	Blankenberg, Freudenberg, Hilchenbach, Schmallingberg.
	Siegen.

4. *Wein* (Anz. XIX, 279).

<i>weng</i>	Montjoie, Cornelimünster, Stolberg, Eschweiler, Aldenhoven,
<i>wei(n)</i>	Eupen, Burscheid, Aachen, Hünshoven, Geilenkirchen,
	Linnich, Odenkirchen, Neuss.
	Erkelenz, Rheydt, Gladbach, Crefeld, Ürdingen,

Kaiserswerth, Angermund, Ratingen, Gerresheim,
 Kettwig, Mettmann,
 Leichlingen, Burg,
 Merscheid, Höhscheid, Dorp, Hückeswagen,
 Eckenhausen,
 Wipperfürth, Gummersbach, Neustadt, Drolshagen,
 Waldbröl, Linz, Sinzig, Adenau, Prüm
 Freudenberg, Altenkirchen, Breisig, Daun, Bitburg.
 Ez a vonal Belgium felé nyílt.

wei : Markkirch i. E., Bergheim, Markolsheim,
wein : St. Pilt, Schlettstadt,
 Herbolzheim, Zell, Gengenbach, Oppenau,
 Ettenheim, Mahlberg, Offenburg, Reuchen,
 Bühl, Rastatt, Bergzabern,
 Achern, Steinbach, Seltz, Weissenburg,
 Pirmasens, Kaiserslautern, Alsenz,
 Zweibrücken, Kusel, Meissenheim,
 Geisenheim, { a Rajna Braubachig } Ems etc.
 Lahustein etc.

5. **Hund** (Anz. XIX, 106 ll.).

honk : Kaldenkirchen, Kempen, Hüls, Crefeld, Ürdingen,
hond : Straelen, Mörs, Duisburg,
 Angermund, Kettwig, Velbert, Neviges, Elberfeld,
 Mühlheim, Werden, Langenberg,
 Barmen, Ronsdorf, Lüttringhausen, Lennep,
 Schwelm, Rade v. Wald,
 Hückeswagen, Wipperfürth, Eckenhausen, Waldbröl,
 Meinertshagen, Gummersbach, Neustadt,
 Blankenberg, Siegburg, Rheidt, Bonn, Euskirchen,
 Drolshagen, Freudenberg, Blankenberg,
 Rheinbach, Münster-eifel, Schleiden, Montjoie,
 Blankenheim.

6. **Kind** (Anz. XIX, 108 l.)

A *Kenk*-határvonal (a határterületeken *Kengd*) a ripuariban megfelel a *honk*- és *wengtar*-határvonalaknak. De Eupenben és Gangelt, Waldfeucht, Heinsberg körül: *Kend*, *Kenjd*.

7. **Winter** (Anz. XIX, 108 l.).

wengtar : Kaldenkirchen, Kempen, Hüls, Crefeld, Ürdingen,
wentar : Straelen, Mörs, Duisburg,

Angermund, Kettwig, Velbert, Neviges, Elberfeld,
Mühlheim, Werden, Langenberg,
 Barmen, Ronsdorf, Lüttringhausen, Lennep, Hückeswagen,
 Schwelm, Rade v. Wald,
 Wipperfürth, Eckenhausen, Waldbröl,
Meinertshagen, Gummersbach, Neustadt, Drolshagen, Freudenberg,
 Blankenberg, Siegburg, Rheidt, Euskirchen,
 Bonn, Rheinbach,
 Münstereifel, Schleiden, Montjoie.
 Blankenheim.
 Ez a vonal úgy mint a *hunk/hund*, *weng/wein* vonalak Belgium
 felé nyílt marad.

8. *Pfund* (Anz. XIX. 103—104 ll.).

pund : Saaburg, Pfalzburg, Lützelstein, Bitsch
pfund : Maursmünster, Zabern, Ingweiler, Reichshofen,
 Bergzabern, Rheinzabern, Germersheim,
 Wörth, Weissenburg, Lauterburg, Mühlburg, Philippsburg.
 Wiesloch, Neckargemünd etc.
 Waibstad, Mosbach etc.
punk : Kaldenkirchen, Kempen, Hüls, Crefeld,
pund : Straelen, Mörs
 Ürdingen, Angermund, Kettwig, Velbert.
Duisburg, Mühlheim, Werden, Langenberg,
 Neviges, Elberfeld, Barmen, Ronsdorf, Lüttringhausen,
 Schwelm,
 Lennep, Hückeswagen, Wipperfürth, Eckenhausen,
 Rade v. Wald, Meinertshagen, Gummersbach, Neustadt,
 Waldbröl, Rheidt, Euskirchen,
 Drolshagen, Freudenberg, Blankenberg, Siegburg, Bonn,
 Schleiden, Montjoie.
 Rheinbach, Münstereifel, Blankenheim.

9. *Leute* (Anz. XX, 220 ll.).

lück, löck, : Montjoie, Düren,
leit : Eupen, Cornelimünster, Stolberg, Eschweiler, Aldenhoven.
 Bergheim, Grevenbroich, Leichlingen,
 Jülich, Odenkirchen, Gladbach, Neuss, Düsseldorf,
 Burg
 Höhscheid, Dorp, Remscheid, Hückeswagen, Wipperfürth,

Blankenberg, Linz, Sinzig, Adenau, Gerolstein,
Gummersbach, Waldbröl, Altenkirchen, Breisig,
Schönecken, Bitburg, Neuerburg.
Virneburg, Kelberg, Daun, Kilburg.

10. *tot* (Anz. XIX, 350).

Trier-től északfelé a Mosel és az 50-ik fok között magánhangzó-
 rövidítés van: *dutt*. Észak felé következik keskeny területen az
 országhatár melletti Bitburgtól St. Vithig: *dukt* (és *duk* is).

11. *Dorf* (Anz. XX, 324 ll.).

dorp : Münstereifel, Altenahr, Königswinter,
dorf : St. Vith, Cronenburg, Blankenheim, Ahrweiler, Unkel,
Blankenberg, Waldbröl, Schmallenberg, Winterberg etc.
Altenkirchen, Freudenberg, Hilchenbach, Berleburg etc.

12. *Korb* (Anz. XXI, 267 l.).

korf : Gr. Tännchen, Forbach, Saarlouis, St. Wendel,
korb : Saaralben, Saargemünd, Saarbrücken, St. Ingbert, Ottweiler,
Berncastel, Trarbach, Zell, Boppard,
Baumholder, Birkenfeld, Kirchberg, Castellaun,
Lahnstein, Nassau, Montabaur, Westerburg.
St. Goar, Braubach, Ems, Holzappel, Hadamar, Driedorf,
Siegen, Hilchenbach etc.
Haiger etc.

13. *bleib* (parancsoló-mód 1 sz., 2 szem. — Anz. XXI, 281—82 ll.).

bleif : Saarlouis,
bleib : Forbach, St. Ingbert, Ottweiler, St. Wendel,
Berncastel, Trarbach, Zell,
Baumholder, Birkenfeld, Kirchberg, Castellaun,
Boppard, Lahnstein, Montabaur,
St. Goar, Braubach, Ems, Nassau, Holzappel,
Siegen, Hilchenbach.
Hadamar, Westerburg, Driedorf, Haiger.

14. *Luft* (Anz. XIX, 277 l.).

lucht : Diedenhofen, Merzig, Saarburg,
luft : Metz, Busendorf, Sierk, (Lux. Grevenmacher, Echternach?)
Bitburg, Prüm { Havas-Eifel } Blankenheim, Ahrweiler,
Adenau, Unkel,

Königswinter, Blankenberg, Eckenhausen,
 Altenkirchen, Waldbrohl, Drolshagen, Neustadt,
 Burg, Remscheid, Ronsdorf, Elberfeld,
 Gummersbach, Wipperfürth, Lennep, Lüttringhausen,
 Schwelm, Breckerfeld etc.
 Barmen, Altena etc.

15. *Gänse* (Anz. XVIII, 405—7 ll.).

gös, gäus : Eupen, Geilenkirchen, Erkelenz, Dahlen, Gladbach,
gäns : Aachen, Linnich, Odenkirchen, Rheydt, Neuss,
 Kaiserswerth, Gerresheim, Höhscheid, Dorp, Hückeswagen,
 Düsseldorf, Hittdorf, Opladen, Burscheid, Burg,
 Wipperfürth, Gummersbach, Neustadt,
 Eckenhausen,
 Drolshagen, Olpe, Schmallenberg.
 Freudenberg, Hilchenbach, Berleburg.

gängs (= gärs) : Aachen, Cornelimünster, Eschweiler, Aldenhoven körül.
gänges (= gärs) : Grevenbroich, Odenkirchen, Neuss körül.

gēs : a „Rheinprovinz“-ban Gladbachól Erkelenzen át Geilenkirchenig.

giäs : Eupen körül.

geis : a „Rheinprovinz“ kisebb területein.

16. *sechs* (Anz. XVIII, 411 ll.).

ses : Eupen, Cornelimünster, Stolberg, Hünshoven, Erkelenz,
sex (= seks) : Montjoie, Eschweiler, Aldenhoven, Linnich, Grevenbroich,
 Odenkirchen, Gladbach, Urdingen, Angermund,
 Neuss, Kaiserswerth, Ratingen,
 Mettmann, Merscheid, Höhscheid, Burg, Hückeswagen, Wipperfürth.
 Gerresheim, Leichlingen, Opladen, Burscheid.

wachsen (Anz. XXI, 261 l.).

wässen : St. Avold, Saarlouis,
wazen (= waksen) : Saaralben, Saargemünd, Forbach, Ottweiler, St. Wendel,
 Oberstein,
 Baumholder, Kirn, Gemünden, Kirchberg, Castellaun, Oberwesel, Boppard,
 Mayen, Runkel ...
 Andernach, Bendorf, Ems, Nassau, Holzappel ...

17. *Ochsen* (Anz. XXI, 264 ll.).

össen : (-ss- mellett -x- a Saar baloldalú partján a Moseltól a Nied-ig,
oxen (= oksen) : Trier,

Schönecken, Prüm, Gerolstein, { Mayen
 Bitburg, Daun, Ütmen, Lützerath, Cochem, { Andernach,
 Bendorf, Ems, Nassau, } Runkel, Usingen, Ob. Rosbach etc.

18. *trinken* (Anz. XXI, 293).

$\frac{dr}{tr} -$: St. Vith, { Havas-Eifel } Blankenheim, Münstereifel, Ahrweiler,
 Prüm, { Adenau, Sinzig,
 Remagen, Unkel, Blankenberg, Olpe, Schmallenberg,
 Altenkirchen, Freudenberg, Hilchenbach, Berleburg,
 Winterberg etc.
 Hallenberg etc.

19. *Eis* (Anz. XVIII, 409 l.).

$\frac{is}{eis} -$: Montjoie, Blankenheim, Münstereifel, Unkel, Linz, Blankenberg,
 St. Vith, Prüm, Adenau, Ahrweiler, Remagen, Sinzig, Altenkirchen,
 Freudenberg, Siegen etc.
 Haiger etc.

